

I. „PODUHVAT KAZNENOG SUĐENJA“

Politika Trećeg Rajha od jeseni 1940. do marta 1941. bila je usmerena na tesno političko i privredno vezivanje državnica jugoistočne Evrope uz Nemačku,¹ radi obezbeđenja privrednog korišćenja prirodnih bogatstava ovih zemalja. Osim toga postojala je namera da se istisnu britanske trupe iskrcane na grčko kopno posle Musolinijevog napada na ovu zemlju, i to delimičnim vojnim zauzimanjem teritorije. Zamišljena svrha ove operacije bilo je osiguranje južnog bloka u napadu na Sovjetski Savez, koji je bio čvrsto zacrtan za proleće 1941. godine.² Opšta težnja politike nemačkog Rajha svodila se na pripreme vojnog zauzimanja Grčke. Vojni efektivni su se nagomilavali u Bugarskoj, na jugoslovensku vladu se pojačavao pritisak da pristupi Trojnom paktu. Iako je Jugoslaviji u toku pregovora uspelo da se izvuče iz vojnih obaveza sadržanih u Trojnom paktu, u krugovima britanske vlade - s pravom - vladalo je uverenje da se Nemačka u slučaju rata ne bi mnogo brinula za poštovanje ovih uslova.³

Posle dugih prikrivenih pregovora i najzad ultimativnog Ribentropovog zahteva, jugoslovenska se vlada odlučila, na čelu sa predsednikom Cvetkovićem, da stavi svoj potpis na Trojni pakt. Ovaj ugovor je potpisan 25. marta 1941. u bečkom dvorcu „Belveder.“ Pristupanje Jugoslavije fašističkoj alijansi izazvalo je masovne demonstracije u zemlji. U rano jutro 27. marta 1941. grupa srpskih vazduhoplovnih oficira oborila je vladu Dragiše Cvetkovića.⁴ Nov ministarski sa-

¹ Udeo Nemačke u jugoslovenskom ukupnom izvozu porastao je između 1934. i 1939. od 15,4% na 31,9%; u istom periodu je uvoz porastao od 13,9% na 47,7%, prema Olshausenu u ogledu „Međusobni odnosi na Balkanu“, str. 259.

² Srajber, Stegeman, Fogel, *Nemački Rajh i Drugi svetski rat*, vol. 3, str. 417-441.

³ Jugoslavija je od Nemačke dobila uveravanja da će Nemačka poštovati njenu suverenost i teritorijalni integritet, kao i da Nemačka nema nikakve zahteve u pogledu vojne pomoći, kao ni radi prolaza vojnih jedinica ili opreme. Ipak je ugovorena klauzula o vojnoj pomoći proglašena za državnu tajnu, jer je nemačka strana istakla argument da bi njeno objavljivanje kao krajnju posledicu imalo poništenje zastrašujuće poruke u tumačenjima političkih rukovodstava u trećim zemljama - Knol, *Jugoslavija u strategiji i politici saveznika 1940 - 1943*, str. 122.

⁴ Stvarni pokretač i odgovorni komandant za planiranje i sprovođenje državnog udara, po svemu sudeći, bio je brigadni general Bora Mirković, prvi pomoćnik i zamenik glavnog komandante vazduhoplovstva. Ovo je bio Dušan Simović, general avijacije i predsednik pučističke vlade. On je u posthumno objavljenoj izjavi sebi pripisao zaslugu za izvedeni prevrat. Stvarno je bio upućen u cei i plan i odobravao gaje, ali nije učestvovao u konkretnom planiranju i sprovođenju akcije. Mirković je posle prevrata smatrao da mora da se osloni na prozapadnjački nastrojenog generala, nosioca

vet na čelu sa generalom Dušanom Simovićem morao je da računa da će izmenjena situacija da izazove napad Nemačke na Jugoslaviju. Jugoslovenska vlada se zbog toga prema Nemačkoj upustila u politiku kupovine vremena, potertanu uključivanjem Vlatka Mačeka, vode Hrvatske seljačke stranke.⁵ Pučisti su oborili vladu Dragiše Cvetkovića naklonjenu Nemačkoj, a da nisu imali dalekosežnu predstavu o svojoj budućoj spoljnoj i vojnoj politici. Javni pozivi za unutrašnju upotrebu da treba sačuvati hladnokrvnost i da moraju da se izbegavaju bilo kakva izazivanja Nemačke, našli su izraz tek u nesređenim i neusaglašenim političkim manevrima. U toku poslednjih deset dana pre nemačkog napada pokušao je Simović diletantskim pretnjama Italiji da iznudi Musolinijevu intervenciju kod Hitlera.⁶ Jednovremeno se Momčilo Ninčić, ministar inostranih poslova, nadao da bi mogao da otkloni nemački napad na svoju zemlju u neposrednim pregovorima sa Nemačkom.⁷ Uparedno je jugoslovenska vlada bezuspešno pokušavala u kontaktima sa neutralnom Turskom da privoli ovu vladu za ulazak u rat na strani Saveznika u slučaju napada na Jugoslaviju.⁸

Britanci su se silno trudili da uspostave pregovore sa Simovićevom vladom radi pokretanja Jugoslavije u preventivni udar na italijanske trupe u Albaniji, jednovremeno na ofanzivu protiv Bugarske, kao i vojno zatvaranje grčke granice, kako bi postigli poboljšanje borbenog položaja za ekspedicioni korpus svoje vojske već od ranije stacioniran u Grčkoj. Tajni pregovori su propali zbog iluzornog nadanja jugoslovenske vlade da bi jasnom miroljubivom politikom bar mogao da

najvišeg jugoslovenskog vojnog čina, to jest armijskog generala, i opšte poznate ličnosti u javnosti. Od Simovića se najviše moglo očekivati da bi on pri sastavljanju nove vlade zadobio poverenje vojnih komandanata, kao i srpskih i nesrpskih političara. O ovome videti kod Tomaševića u delu *War and Revolution in Yugoslavia, 1941 - 1945*, str. 43; te u knjizi *Jugoslavija u strategiji i politici saveznika 1940 - 1943*, str. 179, od Hansa Knola. Britanska obaveštajna služba je znala i za ovaj plan - baš kao što je znala i za ranije razne srpsko-nacionalističke planove, još od 1940. godine koji nisu nikad ostvareni - a da neposredno na njih nije uticala. Videti o ovome u delu *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, str. 84, od Elisabet Barker.

⁵ Neposredno posle prevrata, Vlatko Maček, predsednik Hrvatske seljačke stranke, nudio je u Zagrebu svrgnutom namesniku, princu Pavlu, hrvatsku pomoć radi suprotstavljanja pučistima. Jednovremeno se Maček obratio Nemicima s molbom za hitno zauzimanje stava prema beogradskoj vladi u slučaju da ona prizna pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu. Iako je Ribentrop Mačeku preko generalnog konzula u Zagrebu stavio do znanja da Nemački Rajh odbija svoju saradnju s novom vladom, Maček je 3. aprila 1941. najavio svoju spremnost da se priključi pod uslovom da sprovede strogo neutralnu politiku prema Nemačkom Rajhu, i da ne ulazi u saveze sa Engleskom ili Grčkom. Videti *Jugoslavija u strategiji i politici saveznika 1940 - 1943* od N. Knola.

⁶ Simović je 29. marta 1941. zapretio italijanskom poslaniku u Beogradu, Mameliju, da bi Jugoslavija bila prinuđena da napadne Italijane u Albaniji, ako bi Nemci zaposeli Solun. (Documents on German Foreign Policy 1918 - 1945, Series D, Vol. XII, Dokument 235, Heeren an Auswärtiges Amt, 30.3.1941, str. 422). Simović je svoju pretnju Mameliju ponovio 2. aprila 1941 i još dodao da bi se u tom slučaju smatralo 50 hiljada italijanskih vojnika u Albaniji za taoce. (Knol, *Jugoslavija u strategiji i politici saveznika 1940 - 1943*, str. 221). Na osnovu stvorenih političkih i vojnih odnosa snaga mogle su se Simovićeve pretnje oceniti kao neprikladno precenjivanje sopstvene moći i šuplje pretnje, pa je rezultat bio potpun gubitak italijanske spremnosti za razgovore.

⁷ Ninčić, ministar inostranih poslova, je u jednom svom obraćanju Herenu nemačkom poslaniku u Beogradu potvrdio prvrženost jugoslovenske vlade Trojnom paktu (Documents on German Foreign Policy 1918 - 1945, Series D, Vol. XII, Dokument 235, Heeren an Auswärtiges Amt, 30. 3. 1941, str. 421).

⁸ Knol, *Jugoslavija u strategiji i politici saveznika 1940 - 1943*, str. 223.

odloži nemački napad, a sa druge strane i zbog ocene o vojnoj slabosti britanskih trupa u Grčkoj. Brzo se u Jugoslaviji shvatilo kako u ozbiljnom razvoju događaja od slabog vojnog potencijala Britanaca na Bliskom istoku⁹ ne bi mogla da se dobije ozbiljna pomoć, i da bi Jugoslavija bila žrtvovana za dalekosežne britanske ratne ciljeve.¹⁰ Sa kojim vremenskim intervalima se računalo u jugoslovenskim vladajućim krugovima, pokazuje da se posle propasti pregovora sa Britancima u prvim danima aprila, još uvek računalo sa obnovom pregovora posle mesec dana. Postojala je namera da se upriliči poseta engleskog ministra spoljnih poslova Entonija Idna u Beogradu na početku leta 1941. godine."

Iako je jugoslovenska vlada već 4. aprila 1941. iz Velike Britanije obavještena o intenzivnim nemačkim pripremama za rat,¹² beogradsko rukovodstvo nije moglo da se ubedi u neposredan predstojeći nemački napad. Simović je naredio samo opšte stanje pripravnosti jugoslovenskih oružanih snaga, da ne bi izazvao Nemačku opštom javnom mobilizacijom.¹³ Do 3. aprila 1941. tek je polovina vojske bila mobilisana, a trebalo je da se dovrši mobilizacija čak 22. aprila.¹⁴

Panični i nedorečeni bezbednosni potezi Simovićeve vlade najzad su doveli do potpisivanja ugovora o prijateljstvu i nenapadanju sa Sovjetskim Savezom. Simović je već na dan prevrata od Moskve tražio potpisivanje o vojnoj potpori. Međutim, Moskva se ograničila samo na ugovor o prijateljstvu i nenapadanju da ne bi narušila prijateljske odnose sa Nemačkom. Ugovor je potpisan u Moskvi u noći između 5. i 6. aprila. Sovjetski dnevni listovi koji su se ujutro 6. aprila pojavili sa zakašnjenjem kako bi još i ovu vest uvrstili u svoja izdanja, slavili su u vidnim naslovima ovaj događaj kao izvanredan uspeh i hvalili sadržaj ugovora kao „blistav dokument za održavanje mira i pokušaj da se spreči rat."¹⁵ Kao istorijska ironija, međutim, ostaje to da je jugoslovenska prestonica već ležala u prahu i pepelu, dok je svetska javnost iz sovjetske štampe saznavala o najnovijem „dostignuću" ugovora Hitlera i Staljina o učvršćenju mira u Evropi.

⁹ Ekspedicioni korpus u Grčkoj sastojao se stvarno od 53 do 58 hiljada vojnika, pri čemu nije postojala namera da ga se pojača u slučaju preventivnog jugoslovenskog udara, prema Fogelu, *Nemački Rajh i Drugi svetski rat*, knj. 3, str. 457. Iako su se Britanci posle napredovanja Italijana u Albaniji i Grčkoj u proleće 1940, veoma trudili da pospeše ulaz Jugoslavije u rat, sami nisu bili u stanju da pruže odgovarajuću vojnu pomoć. U zimu 1940/41. pokušavali su i Tursku i Jugoslaviju da pokrenu u rat, kako bi se stvorio „Solunski front" - nalik na onaj u Prvom svetskom ratu (Viler, *Britain and the War for Yugoslavia, 1940-1943*, str. 33-55).

¹⁰ Knol, *Jugoslavija u strategiji i politici saveznika 1940 - 1943*, str. 211. Političke diskusije o britanskoj vojnoj pomoći u slučaju ulaska Jugoslavije u rat, započele već u doba nemačkog privrednog prodora u Rumuniju u proleće 1940. U Velikoj Britaniji nije se videla mogućnost pomaganja Jugoslaviji ni kopnenim ni morskim putem u slučaju njenog ulaska u rat. Namesnik, knez Pavle, sa svoje strane je izjavio da bi se u Jugoslaviji razmatralo stupanje u rat samo ako bi Englezi bili spremni i sposobni da uspostave „Solunski front", sličan onome iz Prvog svetskog rata (E. Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, S 78ff).

¹¹ Anglo-Yugoslav Discussions 31st March - 1st April 1941; citirano prema Knolu, *Jugoslavija u strategiji i politici saveznika 1940 - 1943*, str. 213.

¹² Britanci su obavestili jugoslovensku vladu o predstojećem prelasku jedne brdske divizije iz Tirola u Albaniju (Knol, *Jugoslavija u strategiji i politici saveznika 1940 - 1943*, str. 215).

¹³ Brandes, *Velika Britanija i njeni istočnoevropski saveznici 1939 - 1943*, str. 92.

¹⁴ Knol, *Jugoslavija u strategiji i politici saveznika 1940 - 1943*, str. 219.

¹⁵ *Isto delo*, str. 227.

1. Bombardovanje Beograda

Nemački napad na Jugoslaviju nije mogao da se izbegne, čak i daje spoljna politika jugoslovenske vlade bila drukčije vodena, a ne uobličena pod pritiskom unutrašnjih političkih teškoća u ekstremnom vremenskom tesnacu, kao i neodgovornog diletantizma. Već na dan prevrata u Beogradu, Hitler je u tajnoj naredbi vođe Rajha odlučio, da:

„Jugoslavija ima da se smatra kao neprijatelj, čak i u slučaju da odmah objavi izjavu lojalnosti i prema tome ima da se razbije u najkraćem mogućem roku.“¹⁶

Kao uvod za „Pothvat kaznena presuda“, vazдушna flota treba da obavi bombardovanje Beograda. Glavni komandant ove flote, austrijski general Aleksander Ler - izdao je u Beču, na dan 31. marta 1941, sledeću „Naredbu o vođenju rata iz vazduha protiv Jugoslavije“: Eskadrile aviona sa aerodroma Cveľfaksing, Minhendorf, Viner Nojštat, Beč-Aspang, Grac i Arad (u Rumuniji) imaju zadatak „masovnim napadom da razore Beograd.“ Borbeni avioni opremljeni su razornim i zapaljivim bombama koje su „kao cilj trebale da izazovu velike požare, a ovi su osvetljavali tražene ciljeve u planiranom sledećem noćnom napadu.“¹⁷ Prvi talas bombardovanja trebalo je da opustoši grad i da obezglavi neupućeno stanovništvo. Zatim, tek u drugom talasu trebalo je da se gađaju i razore određeni vojni objekti i upravni centri.

Napad na Jugoslaviju počeo je u rano jutro 6. aprila 1941, bez objave rata. Šest stotina i jedanaest bombardera i lovačkih aviona napali su jugoslovensku prestonicu lišenu protivavionske odbrane i proglašene za otvoreni grad. U toku dva dana i jedne noći bačeno je 440 tona zapaljivih i razarajućih bombi, koje su uništile velike delove grada.¹⁸ Tako je general Ler posle bombardovanja Varšave u septembru 1939. ponovo dokazao kako se i on sam trudio da ispuni zadatak koji je postavio svojim podređenima, to jest, da „svaki pojedinac ima na delu da se iskaže kao nacionalsocijalist.“¹⁹

Kada se 7. aprila 1941. završilo bombardovanje Beograda, broj ljudskih žrtava bio je veći od zbira poginulih u prethodnim bombardovanjima Varšave, Roterdama i Koventrija.²⁰ Uspešna Lerova strategija, već proverena u bombardovanju

¹⁶ Hitlerovo uputstvo br. 25. od 27. marta 1941 (Hitlerova uputstva za vođenje rata, str. 124).

¹⁷ Savezni arhiv - vojni arhiv u Frajburgu (u originalu BA-MA, to jest Bundesarchiv-Militärarchiv Frajburg) RL7/657, Lerova naredba od 31. marta 1941.

¹⁸ Ratni arhiv u Beču (u originalu KA Wien) Lerova zaostavština, B521, folio 29, Jaromir Diakov Avioratovanje u napadu na Jugoslaviju i Grčku sa uporednih gledišta podrške suvozemnoj vojsci i samostalnih operacija, o.D) str. 5.

¹⁹ Dnevne novine „Bečke posleratne novosti“, 1. april 1938.

²⁰ Podaci o broju smrtnih žrtava u Beogradu znatno se razlikuju. Načelnik vojne uprave u Srbiji, Herlad Turner, SS-divizijski general, izvestio je general-pukovnika Lera u avgustu 1942: „od približno 20 hiljada kuća u Beogradu razoreno je ili oštećeno devet hiljada [...]. Pod ruševinama se našlo oko tri hiljade ljudi. Od toga je već u toku prvog meseca spašeno dve hiljade (BA-MA, RW 40/32, 29. 8. 1942) (Komandant područja Jugoistok Evrope). Sa zvanične jugoslovenske strane dolaze isti takvi brojevi o žrtvama. (Uporedi Glišić, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944.*, str. 35). Prema izveštaju kvinslinške srpske vlade potpuno je srušeno 692 kuće, a 1476 oštećeno (*isti izvor*). Pitanje o bombardovanju Beograda igralo je važnu ulogu u suđenju zbog ratnih zločina

vanju Varšave, koja se sastojala u razaranju administrativnih i logističkih centara zemlje, pokazala se kao uspešna i u Jugoslaviji. Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo bilo je potpuno obezglavljeno; vlada je morala da pobegne iz Beograda i ostala je bez centralne povezanosti sa vojnim komandantima i ustanovama.

Hitler je zadovoljno u svom glavnom štabu mogao da vidi kako 2. armija pod komandom generala Fon Vajhsa više ne nailazi na ozbiljan otpor. Početni položaji njegovih jedinica bili su u Koruškoj, Štajerskoj i zapadnoj Mađarskoj, dok je Hitlerov glavni štab bio u železničkom vozu postavljenom u stanici Menihkirchen u Štajerskoj. Nemačka vojska je ušla u Zagreb 10. aprila, a 13. aprila bez borbe zauzela Beograd. Jednovremeno je 12. armija pod komandom general-feldmaršala Lista iz Bugarske napredovala kroz južne predele Jugoslavije i kroz Grčku. Jugoslavija je kapitulirala 18. aprila, a tri dana docnije i Grčka.

Italijanski ministar inostranih poslova, grof Cano i njegov nemački kolega Ribentrop, sastali su se 21. i 22. aprila u Beču da utanače dogovor o podeli Jugoslavije između pobedničkih sila.²¹ Italija je zauzela celu Grčku, sem okoline Soluna i nekih ostrva, koje su dobile nemačke posade, i Trakije koju je dobila Bugarska. Jugoslavija je rasparčana kao što je Hitler bio zamislio. Slovenija je podeljena, a njena dva dela uključena u Italiju i Nemačku. Hrvatska, zajedno sa Bosnom i Hercegovinom, kao formalno nezavisna satelitska država, predate su u vlast nacističkom ustaškom pokretu, ali podeljene u nemačka i italijanska interesna područja; Mađarska je zauzela velike delove Bačke i Banata, kao i deo Slovenije, a Bugarska deo južne Srbije. Takozvana „Stara Srbija”,²² to jest Srbija u granicama kao pre 1912. godine, i delovi Banata došli su kao okupirana područja pod nemačku vojnu upravu.

Sledeći doktrinu „munjevitog rata” nemačka vojska je zauzela celi Balkan u roku od dve sedmice. Britanski ekspedicioni korpus morao je da se povuče sa grčkog kopna na ostrvo Krit. Tada je general Ler, 15. aprila u Hitlerovom glavnom štabu na planini Semering, južno od Beča, posetio Geringa da bi mu izložio nameru zaposedanja Krita desantnim trupama. Ne baš neopravdano mogao je zato Lerov lični prijatelj i docniji hagiograf, Jaromir Diakov, da napiše daje:

u Jugoslaviji protiv Lera. U februaru 1947, u vreme suđenja pred jugoslovenskim sudom, Lerovo taktičko naređenje nije bilo raspoloživo, što je on znao. Zbog toga je odricao bacanje zapaljivih i rasprskavajućih bombi. Na pitanje tužioca da li Ler bacanje zapaljivih i rasprskavajućih bombi bez prethodne objave rata smatra terorističkim napadom, Ler je odgovorio potvrdno. Lerova odbrana je, međutim, išla još korak dalje. Izjavio je da je jugoslovenska vlada preko Kanarisove obaveštajne službe bila obaveštena kako će napad na Jugoslaviju 6. aprila započeti bombardovanjem Beograda. Ovo Lerovo tvrđenje u vreme suđenja 1947. nije proveravano, ili nije moglo biti provereno, ali se docnije pokazalo daje tačno. Nekadašnji jugoslovenski vojni ataše u Berlinu navodi u svojim memoarima, kako je već 2. aprila 1941. telegramom obavestio jugoslovensku vladu, kao i generalštab da ima anonimno obaveštenje o namerama bombardovanja Beograda (Vauhnik, „Memoari jednog vojnog atašea”, str. 154 i dalje). Navodno je Vauhnik obaveštenje primio od pukovnika Oстера, Canarisovog saradnika (Viner, „Partizanski rat na Balkanu”, str. 85; vidi takode Jukić, „Pad Jugoslavije” (The Fall of Yugoslavia) str. 66.

²¹ Vidi: Olshausen, „Meduigra na Balkanu” str. 157 i dalje, o postignutim dogovorima u Beču o sferama uticaja i povlačenju granica.

²² Oznaka „Stara Srbija” se odnosi na područje Srbije u granicama pre 1912. godine.

„Ler ne samo osvajač, nego i začetnik namere zauzimanja Krita napadom iz vazduha.“²³

Ler je od Geringa dobio naređenje da zauzme ostrvo sa padobrancima i desantnim trupama iz aviona u prizemljenju. Pothvat zauzimanja Krita sa šifrovanim nazivom „Merkur“ uspeo je pod komandom Lera, uz potporu 5. planinske divizije pod komandom austrijskog generala Julijusa Ringela,²⁴ nosioca „Zlatne stranačke značke.“ Gubici u ljudstvu su bili znatni. Krit je bio „oslobođen od neprijatelja“ do 1. juna 1941. Ler nije propustio u završnom izveštaju da spomene svoje saborce iz „istočne marke“, kako su nemački nacisti nazvali Austriju, čime je hteo da naglasi svoje „pokrajinsko rodoljublje.“ Posebno je istakao „sigurno rukovođenje generala Ringela, kao i odlično vojničko držanje planinskih lovaca u operaciji „Merkur“, uostalom, kao i uvek i svuda do sada. Peta planinska divizija bila je pojačana delovima XVIII armijskog korpusa i pod komandom austrijskog generala Franca Bemea - W. M.) radi ubrzanja operacije, što je bitno doprinelo veličini uspeha.“²⁵ U svom govoru na radiju, obračavajući se Leru, Gering je oduševljenim rečima izrazio „svoju iskrenu i srdačnu zahvalnost za nezaboravnu pobedu na Kritu.“²⁶ Ostale su zabeležene njegove reči: „Pobeda na Kritu je nov dokaz neprevaziđenog nacionalsocijalističkog borbenog duha. Uloga glavnokomandujućeg nad ovako hrabrim ljudima izaziva divno osećanje.“²⁷

Dok se Vermaht još bavio vojnim zaposedanjem Balkana, u Hitlerovom glavnom štabu u Minihkirhenu se već odlučivalo o vojnoj okupaciji i političkoj upravi u osvojenim područjima. Opšti pristup se oblikovao na osnovu već pripremljene odluke o napadu na Sovjetski Savez. Naime, išlo se za tim da se balkanskim prostorom upravlja s najmanjim mogućim utroškom materijalnih sredstava i najmanjim mogućim kadrovskim angažovanjem, a pri tome da se osigura južni bok ratnih operacija protiv Sovjetskog Saveza, i osim toga da se omogući iskorištavanje sirovinskih bogatstava jugoistočne Evrope. Realizacija ovih namera tražila je ljude koji su poznavali prilike u Jugoslaviji, to jest narode, njihovu prošlost, njihove jezike i veroispovesti, te njihove složene međusobne odnose bogato opterećene sukobima. Austrijanci su nesumnjivo ovim zahtevima bili najdorasliji.

Mnogi od tih, u stvari austrijskih profesionalnih oficira, sada obučenih u nemačku uniformu, stekli su ratna iskustva na Balkanu u Prvom svetskom ratu. Drugi značajan deo austrijskih nacista, koji su u međuvremenu stekli činove u policiji i SS-odredima bili su poreklom iz Koruške i Štajerske, gde su posle sloma Dvojne monarhije stupili u odrede „Heimwehra“, radikalno desničarske policije, ili učestvovali u takozvanim „odbrambenim borbama“ u 1919. i 1920. godini protiv jugoslovenskih vojnih jedinica, a docnije preko „štajerskih domobrana“ („Hei-

²³ Ratni arhiv u Beču (KA Wien) Lerova zaostavština, B521, folio 18, Jaromir Diakov, „Kritska pitanja“, „Osvajač Krita i začetnik ideje.“

²⁴ Ringelova 5. planinska divizija bila je potčinjena XVIII glavnoj komandi na čelu sa austrijskim generalom Francom Bemeom koja je ostala u Grčkoj.

²⁵ Ratni arhiv u Beču, Lerova zaostavština, B521, folio 18, Završni izveštaj o pothvatu Merkur, Ler glavnokomandujućem 12. armije, generalu Listu, 3. juna 1941.

²⁶ *Isti izvor*, radiotelefonski razgovor br. 354 između Geringa i Lera, 2. jun 1941.

²⁷ *Isti izvor*, radiotelegram Geringa za Lera od 3. juna 1941.

matschutz") stigli u redove nacionalsocijalista. Nije prošlo ni punih 30 godina od kada su „Bošnjaci" u svojim egzotičnim uniformama i fesovima na glavama, služili u austrougarskoj vojsci, pa kao hrvatski ili slovenački oficiri stekli obrazovanje na Vojnoj akademiji u Viner Nojštatu.

Iskustva Austrijanaca dobila su nov značaj u novonastalim političkim okolnostima posle razbijanja Jugoslavije. Treći Rajh je još 25. marta 1941. bio saveznički partner Jugoslavije, kojoj je garantovao državni integritet iz ratno-strategijskih razloga. Održavanje ovakve politike imalo bi za Hitlera prednosti. Ne bi imao potrebe da se upliće u međunacionalne suprotnosti. Sada, međutim, posle posedanja i podele Jugoslavije između četiri pobedničke (okupatorske?) sile, Nemačka je morala da se pozabavi istorijskim i nacionalnopolitičkim problemima u ovom regionu. Na osnovu političke istorije Austrijanci su bili posebno pogodni i potrebni „poznavaoi Balkana." Franc Nojhauzen, generalni opunomoćenik za srpsku privredu, opisao je Hitlerov stav na početku vojnih operacija na Balkanu na sledeći način:

„Hitler je zauzeo isti stav kao i Austrijanci 1914. godine. Kao Austrijanac čvrsto se držao stava da prema Srbiji treba da se primene stroge mere. Osim toga, verovao je da samo Austrijanci poznaju Srbe, i da su kao poznavaoi samo oni kompetentni da sude o političkim, privrednim i drugim problemima u Srbiji."²⁸

Hitler je poznavao nekadašnjeg austrougarskog generalštabnog oficira Gleza fon Horstenaua u privremenom sedištu Vrhovne komande u Minihkirhenu već 14. aprila 1941. Postavio gaje za „nemačkog generala u Zagrebu" na dužnost predstavnika Vermahta kod hrvatske ustaške vlade. Glez fon Horstenau je bio neposredno podređen Vrhovnoj komandi Vermahta. Imao je zadatak da zastupa interese Vermahta kod formalno nezavisne hrvatske vlade i da joj pomogne u obrazovanju nove hrvatske vojske. Glez fon Horstenau je posedovao sve potrebne kvalifikacije za ispunjenje ovih zadataka kakve je mogao imati samo „stari Austrijanac." Iz vremena službe u austrougarskom generalštabu lično je poznavao skoro sve oficire u generalštabu marionetske hrvatske vojske; počevši od novoimenovanog maršala Slavka Kvaternika i komandanta ratne mornarice Đure Jakca, svi su bili nekadašnji oficiri bivše austrijske carske vojske. Pošto je bio na vlast postavljen od nacističke Nemačke i fašističke Italije, ustaški režim je bio primoran, budući da je raspolagao malim ugledom u narodu, da se osloni na bivše austrougarske generale, kako bi pokazao bar prividnu vojnu autonomiju. Ili, kako je sam Fon Horstenau u opisu svoje karijere naveo:

„Ova revolucija - misleći pri tome na uspostavu ustaškog režima (W. M.) - bila je revolucija staraca i 'last, not least' bivših carskih oficira."²⁹

Glez fon Horstenau je već prilikom prijema parade hrvatskih jedinica naglasio zajedničku staroaustrijsku prošlost, uz ponosno izraženu primedbu da je u tokom 25 godina (uključivo vojnu akademiju) „nosio isti koporan"³⁰ kao hrvatske

²⁸ Zapisnik saslušanja Franca Nojhazena u jugoslovenskom vojnom zatvoru, 20. sept. 1947 (cit. prema Glišiću: „Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944", str. 31).

²⁹ „General između svetlosti i mraka" str. 98.

³⁰ *Isti izvor*, str. 93.

kolege iz starije generacije." Opisujući svoje prvo putovanje po Hrvatskoj u svojstvu „nemačkog generala u Zagrebu“, naslađivao se staroautrijskom nostalgijom i ratnim uspomjenama od 1914. do 1918. U Zagrebu se osećao obavijenim duhom austrugarskih vojnih starešina, s ponosom je posmatrao ulične prolaze iz carskih vremena - „kao i sva kulturna dela u toj zemlji postignuta u vreme austrijske uprave.“ Paternalistički se odnosio prema „jadnim Hrvatima“, „najvernijim vernicima habzburških carskih vremena.“³¹ Prilikom svog prvog ličnog izveštavanja kod Hitlera o političkim prilikama u Hrvatskoj, Glez fon Horstenau je pomenio problem „poslanika u Zagrebu“, s nadom da bi ovaj položaj trebalo poveriti nekom austrijskom „poznavaoocu Balkana.“ Hitlerova odluka u korist Zigfrida Kašea, pripadnika nacističkih SA jurišnih odreda, teško je razočarala Fon Horstenaua, i pored toga što je Kašeu u svojstvu eksperta pridodan Herbert fon Trol-Obergfel svojevremeno diplomata u austrijskom poslanstvu u Beogradu u tridesetim godinama. Ovim putem se Glez fon Horstenau pred Jodlom irazio rečima:

„Ubuduće ćemo građansko lice naimenovati za vojnog komandanta, sa obrazloženjem da mu je ionako pridodat iskusan načelnik štaba.“³²

Nacionalističko rukovodstvo se nadalo da će stvoriti povoljnu političku situaciju za sprovođenje svojih vojnostrategijskih i privrednih interesa, bez upotrebe većih materijalnih i kadrovskih uloga. Računalo se sa uspostavom ustaške vlasti i italijanskom okupacijom velikih delova hrvatske teritorije. Posle povlačenja jedinica Više komande druge armije u maju 1941. u Hrvatsku je došla samo jedna divizija prema naređenju Vrhovnog štaba Vermahta, sa posebnim zadacima za okupaciju teritorije, ali bez borbenog iskustva, pojačana sa šest bataljona teritorijalaca radi sigurnosnih i stražarskih zadataka.

Glez fon Horstenau se sada našao u dvostrukoj funkciji. Po jednoj je bio glavnokomandujući vojnog područja u Hrvatskoj, podređen Vrhovnom štabu Vermahta; a po drugoj neka vrsta vojnog atašea³³ podređen nemačkom poslanstvu u Zagrebu na čelu sa Kašeom. Nemačko rukovodstvo je smatralo da je ovakav raspored jedinica i kadrova dovoljan za postizanje svojih ciljeva u ustaškoj državi. Međutim, već posle godinu dana postala je Hrvatska središte borbe jugoslovenske partizanske armije protiv okupatora i ustaškog režima.

Već nekoliko meseci docnije, naročito posle kapitulacije Italije, u septembru 1943, u međuvremenu unapređeni „Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj“ sa činom general-majora Glez fon Horstenau je mogao da pozdravi čitav niz austrijskih generala kao komandante krupnih vojnih jedinica u Hrvatskoj, Srbiji i Grčkoj.

³¹ *Isti izvor*, str. 96, 100.

³² *Isti izvor*, str. 90 i dalje. U vezi s ovim, general Halder, načelnik generalštaba suvozemne vojske, primećuje u svom ratnom dnevniku: „SA-general Kaše se postavlja za poslanika u Hrvatskoj kao predstavnik političkog rukovodstva. Njemu se pridružuje kao diplomatski savetnik fon Trol-Obergfel, u stvari nosilac radnih zadataka (gerner-al-pukovnik Halder, *Ratni dnevnik*, knjiga 2, str. 370).

³³ Glez fon Horstenau bio je neposredno podređen načelniku Vrhovne komande Vermahta, generalu Kajtclu. U svojstvu „nemačkog generala u Zagrebu“, posebno na početku okupacije imao je zadatka da sprovodi naredbe Vrhovne komande u štabovima Vermahta stacioniranim u Hrvatskoj (Olshauzen, *Međuigra na Balkanu*, str. 149).

Imenik austrijskih generala koji su zauzimali vodeće položaje u Vermahtu u posednutim evropskim jugoistočnim područjima, mogao je da se prepiše iz imenika generalštaba austrijske republike iz vremena pre 1938. godine. U sledećim redovima se ukratko beleže karijere najvažnijih austrijskih oficira na Jugoistoku.

Aleksander Ler

Pre marta 1938. u Austriji, komandant ratnog vazduhoplovstva, general u Generalštabu, nosilac oficirskog i viteškog kista 1. klase austrijskog ordena za zasluge i austrougarskog ordena Franje Josifa.

Na Balkanu: glavnokomandujući 4. flote ratnog vazduhoplovstva u napadu na Jugoslaviju; od avgusta 1942. glavnokomandujući na Jugoistoku za sve delove Vermahta u Grčkoj, Srbiji i Hrvatskoj; od avgusta 1943. do kraja rata komandant armijske grupe E; do povlačenja iz Grčke glavnokomandujući za sve nemačke trupe u Grčkoj.

Englezi su Lera zarobili u Koruškoj u maju 1945. i predali Jugoslovenima. Jugoslovenski vojni sud gaje osudio na smrt. Streljan je 1947. godine.

Lotar Rendulic

U austrijskoj službi pre 1938: u godinama 1933/34. vojni ataše u Parizu; 1935. komandant „Brze brigade“ u Beču; 1936. penzionisan zbog ilegalnog članstva u nacionalsocijalističkoj stranci; reaktiviran 1938. odmah posle priključenja Austrije Nemačkoj.

Na Balkanu: od avgusta 1943. do juna 1944. glavnokomandujući 2. oklopne brigade u Jugoslaviji. Zbog ove delatnosti, između ostalog, Rendulic je optužen u nastavljacom postupku pred Nirnberškim sudom protiv generala sa Jugoistoka („slučaj 7“), pa zbog ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti osuđen na 20 godina robjije. Godine 1951. je kazna ublažena na 10 godina, a iste godine otpušten sa robjije pre roka.

Franc Berne

Do marta 1938. načelnik vojne obaveštajne službe u Austriji; član generalštaba sa činom general-majora. Po Hitlerovoj želji u sporazumu iz Berhtesgadenu u februaru 1938. nasledio generala Jansasa kao načelnik generalštaba austrijske vojske; nosilac viteškog krsta 1. klase austrijskog ordena za zasluge i austrougarskog ordena gvozdenog krsta 3. klase.

Na Balkanu od aprila do septembra 1941. godine komandant XVIII armijskog korpusa (planinaca) u Grčkoj; od septembra do decembra 1941. glavnokomandujući general u Srbiji; od juna 1944. do pada njegovog aviona u julu 1944. glavnokomandujući 2. oklopne armije nemačke vojske u Jugoslaviji. Izvršio samoubistvo u istražnom pritvoru kao optuženi u „slučaju 7“ pred Nirnberškim sudom.

Edmund Glezfon Horstenau

U Austriji pre 1938. godine, austrougarski generalštabni oficir u Prvom svetskom ratu; od jula 1936. do marta 1938. kao predstavnik „Nacionalne opozicije“ ministar u nekoliko vlada predsednika Sušniga; Hitler je od Sušniga tražio postavljenje Gleza fon Horstenaua za ministra vojske; posle prisajedinjenja Austrije Nemačkoj, to jest posle „Anšlusa“, Horstenau postaje potpredsednik vlade Sajs-Inkvarta.

Na Balkanu je od aprila do septembra 1941. nemački general u Zagrebu, pa kao takav predstavnik Vermahta pri hrvatskoj ustaškoj vlasti. U Nirnberškom suđenju glavnim ratnim zločincima nastupio je kao svedok, a u julu 1946. u internaciji je počinio samoubistvo u logoru „Langvaser“ za internirce.

Maksimilijan de Angelis

De Angelis je u Austriji pre marta 1938. bio predavač i predvodnik na višim oficirskim tečajevima sa činom generalštabnog pukovnika, kao i vođa nacionalsocijalističkog vojnog kružoka; zatim državni sekretar za odbranu u vladi Sajs-Inkvarta.

Na Balkanu od jula 1944. do kapitulacije nasledio je Bemea kao glavnokomandujućeg 2. oklopne armije u Jugoslaviji.

Julius Ringel

Ringel je u Austriji pre 1938. bio potpukovnik u komandi 5. divizije u Štajerskoj; vodeći član nacionalsocijalističkog vojnog kružoka; nosilac austrougarskog ordena gvođenog krsta 3. klase i zlatne značke nacionalsocijalističke radničke partije.

Na Balkanu, to jest u Grčkoj, od aprila do decembra 1941, Ringel komanduje 5. divizijom planinaca.

Dr Valter Hinghofer

Pre 1938. u Austriji pukovnik u generalštabu; načelnik štaba 7. divizije u Koroškoj; član nacionalsocijalističkog vojnog kružoka; nosilac austrougarskog ordena gvođenog krsta 3. klase.

Na Balkanu, od septembra do novembra 1941, komandant 342. pešadijske divizije u Srbiji pod generalom Bemeom, zatim komandant 717. pešadijske divizije i zamenik komandujućeg okupacionog generala u Srbiji.

Adalbert Lončar

U Austriji pre 1938, Lončar bio je potpukovnik u 1. pešadijskom puku u Viner Nojštatu; nosilac oficirskog krsta austrijskog ordena za zasluge i austrougarskog ordena gvođenog krsta 3. klase.

Od juna do oktobra 1941, Lončar na Balkanu komanduje 704. pešadijskom divizijom; od novembra 1941. je komandant područja u Beogradu. Zbog naredbe za streljanje talaca jugoslovenski vojni sud ga je osudio na smrt. Presuda je izvršena 1947. godine.

Treba još spomenuti imena sledećih visokih oficira:

- potpukovnik Emil Celner, pukovnik u austrijskom generalštabu, komandant 373. divizije raspoređene u Hrvatskoj, a sastavljene od vojnika hrvatske nacionalnosti;

- naslednik Celnerov, potpukovnik Edvard Aldrian, od avgusta 1944, pre 1938. major u 5. štajerskom lokalnom artiljerijskom puku;

- general-major Alojz Vindiš, potpukovnik u austrijskom generalštabu, zatim komandant 264. pešadijske divizije u Dalmaciji;

- general Johan Mikl, pukovnik u austrijskom generalštabu, u okupaciji 1941-1945. komandant 392 (hrvatske) divizije;

- general-poručnik Karl Eglzer, ranije pukovnik u austrijskom generalštabu, naslednik Bemea kao komandujući general XVIII armijskog korpusa, a od sredine 1943. komandant 714. pešadijske divizije (kasnije 114. lovačke divizije) u Hrvatskoj.

U najnižoj upravljačkoj poziciji su Berne, Rendulic, De Angelis i Glez fon Horstenau pokrivali položaje teritorijalnih naredbodavaca u Hrvatskoj ili Srbiji. Ler je bio na čelu grupe armija E u toku tri godine, a punu godinu glavni naredbodavalac Vermahta na Jugoistoku za sve nemačke vojne jedinice na Balkanu.

Austrijanci su među vrhunskim položajima na Balkanu bili upadljivo srazmerno izrazito više zastupljeni nego Nemci iz drugih delova Trećeg Rajha, i to ne samo u Vermahtu, nego i u drugim ustanovama okupacione uprave. Skoro svi viši rukovodeći kadrovi SS-jedinica i policije bili su Austrijanci.³⁴ Herman Nojbaher prvi nacionalsocijalistički gradonačelnik Beča, bio je „glavni poverenik Rajha za privredna i finansijska pitanja u Grčkoj“ od oktobra 1942. godine, a od avgusta 1943. „glavni punomoćnik Ministarstva inostranih poslova za Jugoistok.“³⁵

2. Struktura vojne uprave u Srbiji 1941. godine

Nemačka vlada je odlučila da zavede vojnu upravu na području koje je obuhvatalo takozvanu „Staru Srbiju“ (to jest, Srbiju bez Makedonije) sa priključenim Banatom kao „zaštićenim okrugom.“ Istovremeno je u Hrvatskoj osnovana prividno nezavisna, a stvarno satelitska država podeljena u italijansku i nemačku zonu uticaja. Područje okupirane Srbije zahvatalo je oko 60.000 km², što bi bilo više od četvrtine pređašnje Jugoslavije,³⁶ sa 3,8 miliona stanovnika, od toga 80%

³⁴ Oni su u svojstvu šefova bili na čelu civilnog aparata represije i kao takvi predstavnici Himmlera u okupiranim područjima. Uporedi Birn, „Visoki policijski i SS-oficiri“; Birn, „Austrian Higher SS and Police Leaders“; Preradović, „Osterrajhs Höhere SS-Führer.“

³⁵ Nojbaher, *Poseban nalog za Jugoistok 1940-1945.*

³⁶ Područja koja su pre 1941. godine još pripadala Srbiji podeljena su na sledeći način: Mađarskoj su pripale južna Baranja i Bačka; Bugarskoj veći deo Makedonije; a Srem hrvatskoj satelitskoj državi. Granice Srbije su se sve do kraja rata neprestano pomerale između sila Osovine, osim područja Banata (Marjanović, *Nemački okupacioni sistem u Srbiji u 1941.*, str. 270 i dalje).

Srba. Preostala petina stanovnika sastojala se od Hrvata, Mađara, oko 170 hiljada Rumuna, Vlaha i Nemaca, uglavnom banatskih Švaba. Sa 23.000 pripadnika grupa mojsijevaca predstavljala je jevrejsku zajednicu u Srbiji od 0,5% u celokupnom stanovništvu.³⁷ Njima treba još da se pribroji grupa od 1.100 jevrejskih izbeglica, uglavnom iz Austrije. Oni su uzalud pokušali da u jesen 1939. godine, brodom na Dunavu i preko Crnog mora, stignu u Palestinu. Okolnosti su ih primorale da se zaustave u Jugoslaviji, gde su u rastućem beznađu čekali nastavak svog putovanja. U vreme napada i okupacije Srbije nalazili su se smešteni u Šapcu, 50 km zapadno od Beograda.³⁸

Na početku okupacije Nemci još nisu imali jasne predstave o budućem položaju Srbije. Joahim Ribentrop je uputio svog predstavnika u Srbiji, Feliksa Benclera u ispunjavanju svojih dužnosti da vodi računa o tome kako u budućnosti može opet da se uspostavi srpska država.³⁹ Međutim, za sada se Srbi smatraju zastupnicima ranije jugoslovenske države i odgovornim za protivnemački državni udar 27. marta 1941. Za ovo Srbi treba da snose posledice.⁴⁰ Nije bez razloga Herman Nojbaher⁴¹ slutio kako je Hitlerova odluka da se jugoslovenska država rasturi i Srbija podvrgne vojnoj upravi, pored ostalog, počivala na staroautrijskom antisrpskom kompleksu.⁴²

Nemačka je posuđivala iz austrijske istorije takođe i vojno-strategijske stavove. U pripremama za bečku konferenciju ministara inostranih poslova u aprilu 1941, kojoj su prisustvovali predstavnici austrijskog i nemačkog ministarstva inostranih poslova i Nemačkog komesarijata za jačanje nemačke samosvesti, a koja se bavila podelom jugoslovenske teritorije između Nemačke i Italije, pripremljen je radni podsetnik u kojem se spominje politika „genijalnog vojskovođe i velikog državnika Princa Eugena." Po ugledu na njega učesnici konferencije iz austrijskog ministarstva inostranih poslova su zaključili daje radi vladanja Nemačke u području Dunava neophodno da se Beograd pretvori u nemačku tvrđavu,

„...jer samo onaj koji čvrsto drži Beograd može da vlada Kapijom kod Beča [...] i Gvozdenom kapijom (Đerdapom).“⁴³

U razmatranju ovog pitanja važno mesto su našli i pseudonaučni legitimni pogledi o „etnopolitičkom prostornom uređenju." S namerom da što manje vojnih

³⁷ Podaci o broju stanovnika za delove Srbije pod nemačkom okupacijom se međusobno razlikuju. Statistički zavod Narodne republike Jugoslavije izračunao je za 1941. godinu broj od 4.008.112. Nedićeva vlada navodi za 1941. broj od 3.773.000 stanovnika pod nemačkom okupatorskom vlašću (Marjanović, *Nemački okupacioni sistem u Srbiji u 1941*, str. 270). Ovde navedeni podaci zasnivaju se na statistici Ministarstva inostranih poslova od 21. maja 1941, koja se sa svoje strane zasniva najugoslovenskom mikropopisu iz 1931. godine (politički arhiv, Ministarstvo inostranih poslova (u nastavku teksta: PA-AA, Biro Državnog sekretara za Jugoslaviju, knjiga 3).

³⁸ O istoriji ovog izbegličkog transporta uporedi Anderl/Manošek, *Neuspelo bekstvo*.

³⁹ Ribentropov dopis Bencleru od 3. maja 1941 (Marjanović, *Nemački okupacioni sistem u Srbiji u 1941*, str. 266).

⁴⁰ Približno tako je glasila naredba Glavne komande Vermahta: da se prema srpskim oficirima postupava izrazito loše (*General-pukovnik Halder*, Ratni dnevnik, knj. 2, str. 357).

⁴¹ Nojbaher je u Prvom svetskom ratu kao austrougarski oficir vodio jednu hrvatsku četu (Viner, *Partizanska borba na Balkanu*, str. 95).

⁴² Nojbaher, *Poseban nalog za Jugoistok 1940-1945*, str. 147.

⁴³ Spomenica „O položaju i budućoj sudbini nemačke narodnosti u nekadašnjem jugoslovenskom državnom području", kod Velera, „Nemačka tvrđava Beograd", str. 82.

efektiva drža u Srbiji, sigurnost u ovim predelima trebalo je da obezbede stanovnici nemačke narodnosti:

„Zamisao o Beogradu kao nemačkoj tvrđavi utoliko lakše može da se ostvari ukoliko se sagleda da u okolini Beograda ima opština u kojima Nemci predstavljaju apsolutnu većinu. Cela okolina je uobličena pod uticajem nemačke kulture. Tamošnji nemački stanovnici mogu vojnu službu da obavljaju u nemačkom garnizonu u Beogradu i tako osiguraju uvek spremnu stalnu posadu nemačke tvrđave.“⁴⁴

Takođe, treba uočiti to da je na osnovu ovih zamisli Sep Janko, uvek odlično obavешten vođa nemačke narodnosne grupe u Banatu, pod upravom nemačkih okupacionih vlasti, odmah radio na planovima za formiranje jedinstvene „Princ Eugenove oblasti.“ Ona bi obuhvatala područja Bačke, Banata, te delove Transilvanije i Baranje.⁴⁵ Razvoj vojne situacije je onemogućio stvaranje ovog ekspanzionističkog prostornog uređenja. Uprkos tome, ministarstvo inostranih poslova se za sve vreme okupacije pridržavalo ovih staroautrijskih ciljeva. U pripremnom spisu za predavanje u „Nemačkom odeljenju“ iz novembra 1942. ponovo se upozorava na aktuelni značaj habzburških planova za prostorno uređenje, i to sada u korist Trećeg Rajha: „'značaj nekadašnje austrijske vojne krajine' [...] ne sme da se zanemari u politici Rajha. Posle ponovnog uspostavljanja velikonemačkog Rajha, istorijski politički zahvat rajhsmaršala, princa Eugena, postaju aktuelni sa pogledom na uključivanje Jugoistočnog prostora u veliki srednjoevropski prostor.“⁴⁶

Vladanje tranzitnim dunavskim pravcem - od Crnog mora do Beča, najistotnijeg velegrada nemačkog Rajha - ima isto tako veliku važnost i sa vojnoprivrednog gledišta. Razbijanje Jugoslavije donosi sa sobom „izvlačenje Dunava iz zapaštenosti i omogućava njegov razvoj u glavnu saobraćajnu arteriju nemačkog i evropskog Jugoistoka prema Nemačkoj.“⁴⁷ Posebno je važno da se sada rumunska nafta mogla prevoziti sigurnim i znatno kraćim putem za Nemački Rajh.

Sama Srbija bila je naročito zanimljiva zbog svoje poljoprivrede i rudnog bogatstva, i to kako za snabdevanje životnim namirnicama, tako i za dovoz sirovina za vojnu industriju. U Boru se nalazio najveći rudnik bakra, čija je mesečna proizvodnja iznosila 6.000 tona. Proizvodnja antimona u Srbiji predstavljala je 40% od ukupne evropske proizvodnje, a sa srebrom je zemlja stajala na drugom mestu po proizvodnji.⁴⁸ Nadalje je Nemački Rajh računao sa potencijalom radne snage sa srpskog sela. Tri četvrtine stanovnika Srbije bili su zemljoradnici.⁴⁹

⁴⁴ U istom izdanju, str. 82.

⁴⁵ U istom izdanju, str. 74; vidi takode Olshauzen, *Međuigra na Balkanu*, str. 212.

⁴⁶ PA-AA, Inland Ilg, knjiga 255, Koncept predavanja Odeljenja za Nemačku za Saveznog ministra inostranih poslova od 5. novembra 1942.

⁴⁷ Stručna ocena „Savezne ustanove za prostorno uređenje od 24. aprila 1941.“ kod Velera, *Nemačka tvrđava Beograd*, str. 83.

⁴⁸ Marjanović, *The German Occupation System in Serbia in 1941*, str. 273 i dalje.

⁴⁹ U istom izdanju, str. 275.

Samo u oktobru 1941. godine je 25.000 ljudi, neki dobrovoljno, neki prisilno odvedeno u Nemački Rajh.⁵⁰

Shema nemačke okupatorske uprave u prethodnoj Jugoslaviji
(od aprila do decembra 1941)

Hrvatska	Srbija
Nemački general u Zagrebu	Vojni komandant u Srbiji
Glez fon Horstenau	Šreder, Dankelman (april - septembar 1941) Opunomoćeni komandujući general u Srbiji Berne (sa XVIII armijskim korpusom) (septembar - decembar 1941) Viša komanda LXV Bader 342. ID Hinghofer
125. pešadijski puk	704. ID, 714. ID, 717 ID
718. ID	Bataljoni teritorijalne odbrane

U početku je na čelu okupatorske uprave u Srbiji bio „Vojni komandant u Srbiji“, odnosno, od septembra 1941. „Opunomoćeni komandujući general u Srbiji“ koji je bio potčinjen glavnokomandujućem za Jugoistok sa sedištem u Grčkoj. Vojni komandant, odnosno Opunomoćeni komandujući general u Srbiji raspologao je sa dva štaba u kojima je bilo 700 i više oficira i vojnih činovnika.⁵¹ Prvi štab je bio upravni štab na čelu sa državnim savetnikom i SS-divizijskim generalom Haroldom Turnerom.⁵² On je nadzirao prvobitno privremenu srpsku vladu i četiri vojna okruga u Srbiji. Turnerov pokušaj da dobije pod svoju upravu 64. policijski rezervni bataljon, kao i udarnu grupu političke policije i Službe sigurnosti sa Vilhelm Fuks naišao je na protivljenje Rajnharda Hajdriha. Ali došlo je do sporazuma o saradnji između ove dve ustanove.⁵³ Preko komandnog štaba, to jest generalštaba, u Srbiji na čelu sa potpukovnikom Gravenhorstom, vojni komandant je imao neposrednu kontrolu nad bataljonima teritorijalne odbrane koji su se bavili bezbedno-

⁵⁰ U *istom izdanju*, str. 267.

⁵¹ U *istom izdanju*, str. 278.

⁵² Turner je, u stvari, bio predviđen za šefa vojne uprave u Grčkoj (Nirnberški vladin dokument [NG] 3244, ambasador u Rumuniji, Feliks Bencler Ministarstvu inostranih poslova, 18. februar 1941).

⁵³ Hajdrih je odbio Turnerov predlog da se policija podredi vojsci već 9. aprila 1941, sa obrazloženjem da ni u kojem mestu policija nije podređena Vermahtu [Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu (u nastavku teksta: AVJJ) Na-27-10/5-2; Glišić, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944.*, str. 28],

snim zadacima, kao i posrednu kontrolu nad trima divizijama koje su sačinjavale LXV armijski korpus pod generalom Baderom.

Uz prisustvo oficira, policije i pripadnika SS-formacija dolazi još i ustanova generalnog opunomoćenika za privredu, Franca Nojhauzena neposredno potčinjenog Geringu, čiji je zadatak bio da organizuje privredno izrabljivanje Srbije prema smernicama četvorogodišnjeg plana.⁵⁴ Ribentropovo Ministarstvo inostranih poslova imalo je opunomoćenog predstavnika u poslaniku dr Feliksu Bencleru.⁵⁵

Posle brze kapitulacije jugoslovenske vojske, operativne jedinice Vermahta su brzo povučene sa teritorije rasparčane Jugoslavije i upućene na istok Evrope. Njih su zamenile posadne divizije specijalno osnovane za Balkan. Pešadijske divizije sa oznakama 704, 714. i 717. stacionirane su u Srbiji, a 718. u Hrvatskoj i podređene Glezu fon Horstenau, nemačkom generalu u Zagrebu. Divizije 717. i 718. formirane su u novoimenovanoj pokrajini „Ostmark.“ Diviziju 717. su sačinjavali regruti iz vojnog okruga Bruk na Lajti⁵⁶ obeleženog brojem XVII. Istog dana, 1. maja 1941. osnovana je takode pešadijska divizija 718. u vojnom okrugu XVIII, to jest, u Insbruku.⁵⁷ Sve rezervne jedinice ovih divizija takode su bile sastavljene od ljudstva iz ovog vojnog okruga. Te divizije su imale pretežno Austrijance, i to kako među oficirima, tako i među borcima. Divizija 718. imala je 51% Austrijanaca među oficirima i 62% među borcima.⁵⁸ U 717. diviziji učešće Austrijanaca je bilo još veće.⁵⁹ Obe ove divizije, kao i 704. i 714. nisu bile predviđene za borbu na frontovima, već samo kao posada u okupiranim oblastima. Sastojale su se samo od dva puka, umesto od tri, kako je inače bilo uobičajeno, i brojale su po 6.000 ljudi. Obuka ovih tridesetogodišnjaka, u prošeku, bila je skraćena na nekoliko sedmica i jedva je obuhvatala više od gađanja pešadijskim naoružanjem. Osim nekoliko todoficira, ovi novoregrutovani borci nikada ranije nisu aktivno služili u vojsci. Čak je i oficirski kor bio sastavljen od rezervista.

Pešadijska divizija 718. je odmah po dolasku u Hrvatsku zauzela pogranične položaje prema Srbiji, dok su oba puka 717. divizije raspoređena na jug i u središte Srbije, odnosno u Kosovsku Mitrovicu, Niš i Kragujevac.⁶⁰ Okupacione divizije su pojačane bataljonima teritorijalne odbrane čiji je zadatak bio da čuvaju

⁵⁴ Nojhauzen je od 1935. bio generalni konzul u Jugoslaviji i istovremeno osnivač prvog odbora nacionalsocijalističke nemačke radničke partije [NSDAP, to jest nacističke partije] najjugoslovenskoj teritoriji Glišić, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944.* str. 29).

Dosadašnji nemački ambasador u Rumuniji, F. Bencler bio je predviđen za poslanika u Atini. Posle okupacije Srbije, međutim, bila mu je dodeljena dužnost poverenika Ministarstva inostranih poslova u Beogradu (Olshauzen, *Međuigra na Balkanu*, str. 135).

⁵⁶ BA-MA, RH 26-117/3, Radni izveštaj la 717. pešadijske divizije, 15. 5.-31. 12. 1941.

⁵⁷ Tessin, *Jedinice i trupe nemačkog Vermahta i naoružanih SS-odreda 1939-1945*, knjiga 12, str. 186-189.

⁵⁸ BA-MA, RH 26-718/3, KTB Ia718. pešadijske divizije, 14. 5.-31. 12. 1941.

⁵⁹ Polovina oficirskog sastava 717. pešadijske divizije bili su Austrijanci, znatno više od polovine ljudstva bili su „Ostmarkeri“ (*isti izvor*. RH 20-12/121, OB, inspeksijska putovanja i odgovori o Srbiji od jula do decembra 1941). Posle reorganizacije 717. pešadijske divizije u aprilu 1943. i njenog preobražaja u 117. lovačku diviziju i popunjavanja oficirima i ljudstvom iz drugih vojnih okruga još uvek su Austrijanci činili većinu (*isti izvor*, RH 26-117/15, Izveštaj o inspekciji službe od 18. 9. 1943).

⁶⁰ *Isti izvor*, RH 26-117/3 i RH 26-118/3.

važna industrijska postrojenja, stovarišta ratnog plena, vojne ustanove i druge instalacije. Ni teritorijalci nisu bili aktivni vojnici, već starija godišta bez dobre vojne obuke. Četiri od ovih šest bataljona osnovana su u „Ostmarku.“ To su 923. bataljon iz Tecendorfa, 924. i 925. bataljon iz Linča, sva tri raspoređena u Hrvatskoj; dok je 920. bataljon iz Linča i Folkermarkta raspoređen u Srbiji. 1 oficiri i ljudstvo poticali su pretežno iz Austrije.⁶¹

Posle brze kapitulacije jugoslovenske vojske, razbijanja i podele jugoslovenske države i uspostave ustaškog režima u Hrvatskoj, nacističko političko vodstvo je verovalo da će za Srbiju posada od 25.000 ljudi u vojnim i policijskim jedinicama da bude dovoljna okupaciona sila. Nemačka pobednička euforija u proleće 1941. je bila na svom vrhuncu. Nemačka vojna mašinerija nije do tada pretrpela nijedan neuspeh. Treći Rajh se pripremao za napad na Sovjetski Savez.

Napad na Jugoslaviju i Grčku nije bio zamišljen kao osvajački pohod u užem smislu reči. Usledio je u kratkom roku na osnovu viših ratnih interesa. Sa gledišta priprema za rat protiv Sovjetskog Saveza, osvajanje Balkana je bio potreban podvig koji je trebalo izvesti brzo, takoreći u prolazu. Brze kapitulacije Jugoslavije i Grčke kao da su ispunjavale ova očekivanja. U najgorem slučaju, nemačka strana je računala sa mogućim komplikacijama složenih odnosa sila i uticaja među saveznicima u Osovini koji su se pojavili pri rasparčavanju Balkana na razne okupacione zone.⁶²

3. Od kapitulacije Jugoslavije do pohoda na Rusiju

Jugoslovenska vojska je položila oružje 17. aprila 1941. U ugovoru o primirju bilo je zapisano da će „protiv svakog ko bi učestvovao u borbi protiv sila Osovine da se postupi kao protiv partizana ili dobrovoljaca.“⁶³ Već sutradan je Vermaht pokazao koje će postupke da primeni u slučaju akcija otpora. Kad je je-

⁶¹ Tesin, *Jedinice i trupe nemačkog Vermahta i naoružanih SS-odreda 1939-1945*, knjiga 13, str. 127-132.

⁶² Granice zaposednutih područja pružale su stalno povoda za konflikte između sila Osovine (vidi o tome naročito izveštaje Gleza fon Horstenaua Vrhovnoj komandi Vermahta, Vrhovnoj komandi suvozemne vojske i Komandi Vermahta na Jugoistoku iz 1941. godine, BA-MA, RH 31 iii/2). Naročito je u prvim mesecima posle pohoda na Balkan došlo među pobedničkim silama, Nemačke, Italije, Mađarske i Bugarske i - u izvesnoj meri Hrvatske - do žestokog cenjkanja o teritorijalnim granicama, kao i o političkim i privrednim interesnim sferama. Prilično velik broj država zainteresovanih zapodelu plena i višeslojna raspodelanardnosnih grupa u konfliktu još više je zamrsila složenu stvarnost. Dalje se to stanje usložnjavalo zbog kompleksnosti hijerarhijskih struktura, a delimično i zbog nedorečenosti suprotstavljenih nemačkih upravnih službi. Uskoro se ispostavilo da neće biti moguće da se nade rešenje koje bi zadovoljilo sve upletene sile Osovine. Zbog toga je iz kruga nemačkih pregovarača naglašavana da će rezultati predstavljati tek „privremeno ratno rešenje“, a ne sastavni deo nekog budućeg novog teritorijalnog poretka. Uprkos tome sve do kraja rata dolazilo je do stalnih razmirica naročito oko graničnih linija. U vezi s tim, a posebno u pogledu Srbije, Marjanović pogruženo dolazi do zaključka (u prevodu sa engleskog jezika) daje „vrlo teško, skoro nemoguće, tačno utvrditi granice nemačke okupacione zone u Srbiji“ (Marjanović, *The German Occupation System in Serbia in 1941*, str. 270).

⁶³ Glavnokomandujući 2. armije, general Vajhs u spisu: „Podloge za izradu izveštaja Saveznog arhiva u Koblencu o Srbiji“, Institut za savremenu istoriju u Minhenu (u nastavku teksta: IfZ Minhen). Prema Međunarodnoj ratnoj konvenciji iz Haga kao partizan („zeleni kadar“) smatraće se osoba koja na okupiranoj teritoriji okupatoru pruža oružani otpor i ne pripada nekoj regularnoj vojsci.

dan pripadnik SS-divizije „Das Rajh“ izgubio život od pucnja iz zasede u banatskom gradu Pančevu, komandant divizije je naredio streljanje i vešanje 18 Srba. Egzekuciju je sproveo puk „Dojčland“ pomenute SS-divizije. Leševi su ostali izloženi tokom tri dana radi zastrašivanja stanovništva.⁶⁴ Naredbe Vermahta nisu ostavljale nikakvu sumnju u to kakvu sudbinu očekuje srpsko stanovništvo u slučaju nekog otpora. Ono što se u vojnom napadu nazivalo „kazneno suđenje“, nastavilo se u okupaciji. Od vojnih jedinica se očekivalo da će sa:

„bezobzirnomo oštrinom slomiti svaki otpor. Ko bi se sa oružjem u ruci usprotivio ili zatekao u bekstvu ima na licu mesta da se strelja [...]. U područjima zahvaćenim nemirima da se prikupe taoci, čije streljanje ima da se naredi u slučaju nastavka neprijateljskog otpora. Svaki obzir pripisaće se nemačkim trupama kao slabost i predstavljaje pogrešno ponašanje.“⁶⁵

U Donjem Dobriću se 21. aprila 1941. dogodilo ubistvo nemačkog oficira, na šta je nemačka strana odgovorila razaranjem celog sela.⁶⁶ Ovaj slučaj je posluzio komandantu 2. armije general-feldmaršalu Fon Vajhsu⁶⁷ da jasnije propiše buduće postupanje Vermahta u održavanju mira i sigurnosti, kao i u sprečavanju stvaranja bandi:

„[...]“

c) Ako se u nekom području pojavi naoružana banda, ima da se strelja i u okolini uhvaćeni vojno sposobni muškarci, osim u slučaju da se odmah nesumnjivo može ustanoviti da ovi sa bandom nisu u vezi;

d) Svi streljani ima da se obese, i leševi da se ostave u takvom stanju;

e) U svakom okupiranom naselju u granicama ugroženog područja odmah ima da se skupe taoci (i to iz svih slojeva stanovništva) koji će da budu streljani i obešeni ako bi se dogodio kakav prepad.⁶⁸

Naredba je odmah primenjena u stvarnosti. Vajhs je objavio streljanje 100 Srba zbog jednog napada na nemačkog vojnika, i to pomoću uličnih plakata na nemačkom i srpskom tekstu. Ovakvi plakati su izlepljeni 19. maja 1941. u svim još nemirnim ili ugroženim naseljima. Osim objave o izvršenim streljanjima, plakati su sadržavali i pretnju novim odmazdama streljanjem građanskih lica:

„Ubuduće će za svakog nemačkog vojnika ubijenog ih ranjenog u prepadu od Srba bez milosti biti streljano po 100 Srba.“⁶⁹

⁶⁴ ZStL, V 503 AR-Z 90/74, Postupak protiv Roberta K., svedočenje Ota K., str. 72.

⁶⁵ NOKW-Dokument 1111. Korpusna naredba br. 9 generala Fon Korcflajša, glavna komanda XI armije, 27. 4. 1941.

⁶⁶ Glišić, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944*, str. 371.

⁶⁷ Druga armija, pod komandom generala Vajhsa prekomandovanaje na Istok u proleće 1941. U avgustu 1943. Vajhs se vratio na Balkan kao naslednik Lera na položaju komandanta Vermahta za Jugoistok (grupa armija F). Vajhs je optužen u Nirnbergu u „sudskom postupku protiv generala sa Jugoistoka“, ali je oslobođen iz zdravstvenih razloga još za vreme suđenja.

⁶⁸ NOKW-Dokument 1198, Naredba glavnokomandujućeg 2. armije, Vajhs, 28. 4. 1941.

⁶⁹ NOKW-Dokument 1151. Razmera 1: 100 utvrđena od Vajhsa nije se, međutim, poštovala u proleće 1941. Tako, kod Glišića naveden izveštaj iz maja 1941. tvrdi daje prilikom napada kod Požege uhvaćeno devet muškaraca i jedna žena, te streljano, odnosno obešeno. Glišić, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944*, str. 40.

Pri sakupljanju vatrenog oružja čije je posedovanje već uoči kapitulacije u okviru ratnog prava stavljeno van zakona, već samo u maju 1941. streljano je 146 ljudi.⁷⁰

Istovremeno se počelo sa uzimanjem taoca i internacijama.⁷¹

Nakon prestanka borbenih dejstava u Jugoslaviji zarobljenici hrvatske i mađarske nacionalnosti su otpušteni, dok je 240.000 ljudi srpske narodnosti i manji broj Slovenaca otpremljeno u zarobljeničke logore.⁷² Naredbom od 22. maja 1941. pozvani su predašnji vojnici koji su izbegli zarobljavanje ili čak bili otpušteni, da se prijave radi naknadnog proglašavanja za ratne zarobljenike.⁷³ Ova naredba je izazvala upravo suprotan rezultat.⁷⁴ Dok su oni koji su se dobrovoljno prijavili bili otpremljeni u zarobljeničke logore u Nemačku ili upućeni na ratne vojne dužnosti, veliki broj bivših oficira je izbegao deportaciju sakrivši se pod komandom Draže Mihailovića. Šef komesarske srpske uprave, Milan Aćimović, više puta je upozoravao na ovu pojavu i njene negativne posledice. Nemačka okupaciona uprava je odustala od sprovođenja spomenute naredbe krajem jula 1941, kada se sagledalo širenje oružanog ustaničkog pokreta i zbog toga pristupilo pretvaranju sabirnih logora za zarobljenike u logore za taoce.⁷⁵

Karakterizacija srpskog naroda od vojnog propagandističkog aparata, otposlatog u maju 1941. u Srbiju, pokazuje do koje mere je nacionalsocijalistička ideologija prožimala redove Vermahta i propagandistički uticala na stvaranje slike o ratnom neprijatelju.⁷⁶ Već posle trosedmičnog boravka u Srbiji znali su predstavnici „gospodarećeg naroda“ dovoljno o srpskom narodu da stvore sebi sledeću sliku o navodnim „srpskim društvenim osobinama.“

„Srbin je [...] rođeni zaverenik i član tajnih družina kome je svojstveno da se služi krivim putevima. [...]. Gradski stanovnik je karakterno labilan, veoma podložan uticaju glasina. [...]. Seosko stanovništvo prihvata nemačku okupaciju s punom ravnodušnošću. [...]. Kad srpski seljak sagleda materijalnu korist od rada za snabdevanje Rajha namirnicama, biće za to zahvalan na svoj način i ostaće miran. Prihvatiće vođenje na osnovu nemačke nadmoći, iako ne dobrovoljno, ali kao stvarnost. [...] Bez obzira na oblik buduće uprave zemljom njima će (to jest, srpskom narodu, W. M.) će morati da se upravlja primenom strogošću i kratkom uz-

⁷⁰ Glišić, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944*, str. 41. Glišić navodi kao izvor mikrofilm T 501-R-245, snimak 117 iz Nacionalnog arhiva u Vašingtonu (u nastavku teksta: NAW).

⁷¹ Sredinom maja pohapšeni su i proglašeni taocima mnogi predašnji funkcioneri građanskih partija koji su bili pod sumnjom da su učestvovali u puču od 27. marta 1941. Bili su takode osumnjičeni da su u vezi sa Britancima, ili u najmanju ruku da gaje simpatije prema njima. Glišić, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944*, str. 41.

⁷² Ukupan broj u Srbiji interniranih ratnih zarobljenika svih jugoslovenskih narodnosti, iznosio je prema Hitleru, 6298 oficira, 337.864 podoficira i vojnika (NAW T 501-R 251/638, citirano prema Glišiću, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944*, str. 43).

⁷³ Naredba Vojnog komandanta za Srbiju od 22. maja 1941.

⁷⁴ Prevoz približno 240.000 srpskih ratnih zarobljenika u nemačke zarobljeničke logore završen je tek u julu 1941, zbog teškoća u transportu (Glišić, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944*, str. 43. i dalje).

⁷⁵ *Isti izvor*, str. 41 i dalje.

⁷⁶ BA-MA, RW 4/v.231, Izveštaj o stanju i delovanju propagandnog odeljenja „S“, vremenski period 1-25. 5. 1941. od 26. 5. 1941.

dom. Predusretljivost i dobronamernost se među Srbima prihvataju kao slabost, koju će odmah podmuklo da zloupotrebe u svoju korist, pre svega, za materijalnu dobit."⁷⁷

Zaposedanje Srbije nije bilo propagandistički pripremljeno. To se ogleda u odsustvu orijentacije zadužene službe. U njoj se nije znalo kakvo će stanovište prema Srbima da se prihvati u političkim vrhovima Rajha.

„U ovom pogledu razne varijante su se razmatrale, počevši od 'poljske metode', do brižnog i doteranog ophođenja primenjenog prema Francuzima."⁷⁸

Sve do razjašnjenja ovog pitanja propagandno odeljenje okupacione uprave u svom delovanju služilo se istorijskim pobedama „nemačkog entiteta" u Srbiji.

„Zvučni signali za pauzu 11 emisijama radio-stanice Beograd sastojali su se od taktova iz poeme 'Princ Eugen' koji su sadržavali reči: 'Grad i tvrđava Beograd'."⁷⁹

Odgovor vrhovne komande Vermahta o ovome stigao je brzo i objasnio je kako „načelno a u vezi s držanjem prema srpstvu", u Berlinu ne postoji sklonost za upotrebu istorijskih reminiscencija. Vrhovna komanda Vermahta obaveštava:

„Saglasnost sa Ministarstvom inostranih poslova i Ministarstvom Rajha za kulturno uzdizanje naroda i propagandu, da Nemačka nije zainteresovana za negovanje kulture u Srbiji koja je prema nama uvek bila neprijateljski nastrojena. [...]. Jedina smernica u našem držanju ukazuje na trezveno čuvanje naših osobina svojstvenih okupacionoj sili radi zaštite sopstvenih interesa. Sve ono što premašuje ove čisto nemačke potrebe ne treba da se primenjuje."⁸⁰

Ova rečenica konkretno kazuje to da okupator svim sredstvima ima da osigura mir. U vezi s ovim ciljem među delovima nemačkih okupacionih vlasti vladalo je potpuno jedinstvo gledišta, bez obzira na to da li je bilo reči o Vermahtu, vojnoj upravi, inostranim poslovima ili jedinicama za posebne zadatke. Hans Helm, zamenik vođe SS-odreda za posebne zadatke u Beogradu prikazao je držanje nemačkih okupatora u 1941. godini na saslušanju kod vojnog javnog tužioca na sledeći način: „Smernica koja je bila primenjena u Srbiji [...] vođena je gvozdenom pesnicom. Bilo nam je naređeno da jasno prikažemo sistem čvrsto utemeljene gvozdene pesnice. U višim štabovima policije u Berlinu koji su nam

⁷⁷ *Isti izvor.*

⁷⁸ *Isti izvor*, vremenski period od 26. 5. do 25. 6. 1941.

⁷⁹ *Isti izvor.*

⁸⁰ *Isti izvor.* Vrhovna komanda Vermahta (OKW) Štab ratne privrede/Propaganda Vermahta (Ia) Vojnom komandantu u Srbiji za Propagandno odeljenje „S", 12. 7. 1941. Srbija se proglašava odgovornom za kršenje „Trojnog ugovora." Zato država i njen narod treba da ispaštaju. Osim toga, politika Nemačke je prema Srbiji u prvom redu bila usmerena pragmatično u korist ratne privrede (iskorištavanje prirodnih sirovina i radne snage). Na nemačkoj strani ni u jednom trenutku nije postojala jasna predstava o sudbini Srbije u posleratnom rasporedu. Sasvim uopšteno se u Ministarstvu inostranih poslova smatralo da će ubuduće ponovo da se uspostavi srpska država u ovom ili onom obliku, sa kojom će Nemačka uspostaviti diplomatske odnose (Marjanović, *Nemački okupacioni sistem u Srbiji u 1941. godini*, str. 263 i dalje).

Kisel, zamenik načelnika vojne uprave upozorava na političke nejasnoće prema Srbima na početku okupacije pišući „sva uputstva koja bi dolazila od gore imala su negativna obeležja i bila su ispunjena nesuglasicama o Srbima" (Kiselov iskaz pri saslušanju u jugoslovenskom vojnom zatvoru u Beogradu, 24. marta 1947, citirano prema Glišiću, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944.*, str. 31).

izdavali svoja uputstva isticalo se mišljenje da nemamo razloga da se mnogo brinemo o mišljenju javnog mnjenja među stanovništvom, jer će rat sa Rusijom ionako da se završi za nekoliko meseci, a posle toga će biti sasvim lako da se odnosi ponovo dovedu u red."⁸¹

U vreme pre napada na Sovjetski Savez trebalo je da se postigne stabilizacija okupacije i obnova privrednih tokova u korist nemačke ratne privrede, i to putem političkih, privrednih i terorističkih preventivnih mera protiv civilnog stanovništva. Radi osiguranja mira i reda uvedeno je ratno pravo, ratna radna obaveza i zabrana noćnog izlaska iz domova, kao i hapšenje komunista.⁸² Organizovane su informativne posete nemačkim koncentracionim logorima, jer je postojala namera da se slični logori osnuju i u Srbiji, i to po nemačkom uzoru.⁸³ Osim toga nemačke okupatorske vlasti su od samog početka sprovodile streljanja taoca. Brutalno ubijanje civilnih lica imalo je demonstrativne odlike sa ciljem da se izazove zastrašujuće dejstvo za bilo kakav otpor protiv okupatora već u samom početku. Streljanja talaca obavljana su već pre oružanog ustanka, i to u postupku podele rada. Posle napada partizana ili četnika na vojne ili upravne i tehničke objekte, Vermaht bi sprovodio „čišćenje" u zahvaćenom području. Pri tome bi se hapsila sva sumnjiva lica, što se odnosilo na sve muškarce i omladince na koje bi se naišlo. Vojska bi zarobljenike predavala kvislinškoj policiji, koja bi izvestan broj ovih ljudi streljala pod nadzorom osoblja SS-odreda za posebne zadatke u Beogradu ili njegovih isturenih odeljenja. Preživeli bi se kao taoci zatvarali u zarobljeničke logore SS-odreda, ili komande područja.⁸⁴ Nije se pravila razlika među pripadnicima raznih vrsta političkih protivnika pri poterama, zarobljavanju i ubijanju srpskih civilnih stanovnika sve do kraja juna 1941. godine. Samo jedna etnička grupa je od samog početka usredsređeno i sistematski izdvajana i progona. To su bili Jevreji.

4. Prve mere protiv Jevreja u Srbiji

Prve mere progona Jevreja usledile su prema obrascu, već ranije primenjenog u Nemačkoj, u „Istočnoj markgrofiji" - to jest „Ostmarku", odnosno Austriji - kao i u okupiranim područjima. Prihvaćeni redosled bio je: registracija, obeležavanje, pljačka, izgon. Već 16. aprila 1941, dakle pre kapitulacije Jugosla-

⁸¹ Savezni arhiv u Koblencu (u nastavku teksta: BA), Ali. Proe. 6 (suđenje Ajhmanu). Dokument optužbe br. 1434, zapisnik saslušanja Hansa Helma u vojnom tužilaštvu Jugoslovenske armije, 8. septembar 1946. SS-poručnik Helm bio je policijski ataše pri nemačkom poslanstvu u Beogradu pre napada na Jugoslaviju. U maju 1941. bio je priključen Fuksovom odredu za posebna dejstva sa zadatkom da organizuje Komandu za posebna dejstva u Beogradu. U proleće 1942. Helm je premešten u Zagreb kao policijski ataše. Tamo je pored ostalog bio zadužen za deportaciju hrvatskih Jevreja u Aušvic. Osuđen je na smrt i pogubljen 1947. godine u Jugoslaviji.

⁸² Komesarski predsednik vlade, Ačimovič, odlučio je da se pohapsi od 150 do 200 poznatih komunista, još pre napada na Sovjetski Savez, to jest 9. juna 1941 (*Glišić. Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944.*, str. 47).

⁸³ *Isti* izvor.

⁸⁴ Za zarobljenike su komande područja najpre uredile opšte zarobljeničke logore („štamlager") (IfZ Muchen, vojni arhiv MA 687, KTBIb. Odeljenje konačara pri okupacionoj upravi u Srbiji, 25. 5. 1941).

Beograd, pokušao da ude u komandu područja radi pribavljanja dozvole za iselenje, iznenadio se naišavši na objavu na vratima „Jevrejima pristup zabranjen.“⁹¹

Prema ustaljenom uzoru Gestapo je uspostavio jevrejsko predsedništvo. Radi olakšanja registracije Jevreja osnovan je, takozvani, Jevrejski savet. Ovo telo je služilo i kao prenosilac naređenja Jevrejima. Osim toga je sastavljena „jevrejska policija“ čiji bi zadatak bio da uspostavi delotvoran nadzor.⁹²

Odmah zatim je okupator otpočeo sa planskom „arizacijom“ jevrejske imovine. Radi toga je početkom maja 1941. u Beograd došao savetnik poslanstva Rademaher, šef referata D-III za jevrejska pitanja u Ministarstvu inostranih poslova u Berlinu, sa zadatkom da zastupa interese svoje ustanove. U pregovorima sa poslanikom i predstavnicima političke policije, kao i vojne uprave, utvrđeno je jedinstvo interesa. Objavljivanje protivjevrejskih propisa trebalo je da sledi uzor iz vojne uprave u Francuskoj. Pri tome je Rademaher upozorio na to da novopostavljeni načelnik okupacione uprave, državni savetnik Turner, poznaje protivjevrejske propise već iz svog delovanja kao načelnika u Parizu i istočnoj Francuskoj, gde je stekao odgovarajuća iskustva pljačkajući umetnička blaga iz jevrejskih poseda.⁹³ Trebalo je da Turner primeni već prikupljena iskustva. Dodatno je Rademaher predložio da se korišćenje jevrejske imovine, na osnovu najnovijeg razvoja okolnosti pri pljačkanju, usmeri tako da se Jevreji podstaknu na to da sami likvidiraju svoju imovinu. Ovaj postupak je razradio austrijski SS-poručnik dr Erih Rajaković u toku svoje službe u Holandiji.⁹⁴ Naime, od likvidirane jevrejske imovine trebalo je da se formira poseban fond iz kojeg bi se mogao novac koristiti za

⁹¹ Intervju sa dr Erihom Adlerom, 22. 11. 1988.

⁹² Glišić, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944.*, str. 102.

⁹³ Harold Turner u saradnji sa Rosenbergovim „Štabom za posebne zadatke“ i Tajnom žandarmerijom (Geheime Feldpolizei. GFP) opljačkao je u toku prvog polugodišta okupacije u Francuskoj umetničke predmete u vrednosti od pola milijarde rajshmaraka [prema pismu Rosenberga Hitleru od 13. 11. 1940. u Centre de documentation Juive Contemporaine Pariš (u nastavku teksta: CDJCP) CCLI-59]. Gering je bio veoma zadovoljan Turnerovim učinkom: „Dalje zahvatanje jevrejske umetničke imovine u Francuskoj ima da se obavi na dosadašnji provereni način od Rosenbergovog štaba za posebne zadatke u saradnji sa vojnim upraviteljem za Pariz“ (*isti izvor*, 5. 11. 1940).

⁹⁴ Dr Erih Rajaković radio je već 1938. godine kao pravni ekspert za „Iseljenički fond Beč.“ Ovaj je tesno saradivao sa Ajhmanovom „Centralom za jevrejsko iseljavanje iz Beča“, radi srediavanja imovinsko-pravnih pitanja pri proterivanju austrijskih Jevreja. Posle osnivanja „Centrale za Prag“ imenovao gaje Ajhman za upravitelja „Iseljeničkog fonda.“ Na ovoj dužnosti Rajaković je osmislio sistem finansiranja u kome su Jevreji morali da uplaćuju na jednoj strani sredstva u „Iseljenički fond“, a na drugoj strani iznose za emigraciju siromašnih Jevreja. Rajaković je u aprilu 1941. premešten u Holandiju, kako bi i tamo u okviru „Centrale za jevrejsko iseljavanje“ osnovao „Iseljenički fond.“ Prema pismu Hansa Rautera, visokog austrijskog policijskog i SS-oficira, u aprilu 1941. za Artura Sajs-Inkvarta, državnog komesara za Holandiju, trebalo je u Holandiji da se osnuje „Centrala za jevrejsko iseljavanje“, koja je trebalo da posluži kao uzor za rešavanje jevrejskog da se obavi na dosadašnji provereni način od strane Rosenbergovog štaba za posebne zadatke u saradnji sa vojnim upraviteljem za Pariz“ (*isti izvor*, 5. 11. 1940).

Dr Erih Rajaković radio je već 1938. godine kao pravni ekspert za „Iseljenički fond Beč.“ Ovaj je tesno saradivao sa Ajhmanovom „Centralom za jevrejsko iseljavanje iz Beča“, radi srediavanja imovinsko-pravnih pitanja pri proterivanju austrijskih Jevreja. Posle osnivanja „Centrale za Prag“ imenovao gaje Ajhman za upravitelja „Iseljeničkog fonda.“ Na ovoj dužnosti Rajaković je osmislio sistem finansiranja u kome su Jevreji morali da uplaćuju na jednoj strani sredstva u „Iselje-

svrhe pogodne nemačkoj ratnoj privredi; na primer, za otkup rudnika po Srbiji. U ovom pogledu se nova metoda pljačke razlikovala od predašnje, koja se sastojala od ulaganja likvidacionih iznosa na zatvorena bankovna konta. Takode je trebalo da se omogući iz ovog fonda finansira izdržavanje izbeglica u Sapcu, koje je dostiglo sumu od 200.000 dinara. Trebalo je da se „ariziraju" samo najvredniji objekti predajom u ruke Nemcima. Pretežni deo opljačkane imovine bio je predviđen za obeštećenje lokalnih Nemaca i nagrađivanje potencijalnih kolaboracionista. Kako je Rademaher postigao punu saglasnost sa predstavnicima poslanstva, političke policije i vojne uprave, nije više video potrebu da učestvuje na sastanku kod vojnog komandanta okupacije, generala Sredera, zakazanom za 14. maj 1941.⁹⁵

Tog dana održao se u zgradi Narodne skupštine u Beogradu sastanak predstavnika Vermahta, SS-odreda, političke policije, diplomatskog poslanstva i privrednog štaba. Na sastanku su doneti sledeći zaključci o budućim postupcima protiv Jevreja:

„1. Obuhvaćen je popis svih Jevreja sa ličnim podacima. Za određivanje pripadnosti jevrejstvu isključivo je merodavno poreklo.

2. Uklanjanje Jevreja iz svih javnih ustanova.

3. „Arizacija" trgovina i radio-stanica i postavljanje komesara. Ukoliko je reč o značajno velikim radionicama, postavljanje komesara treba da se dogovori sa komandantima područja, a prema predlogu glavnog opunomoćenika za privredu. Za manje radionice će se postavljanje komesara izvršiti neposredno na osnovu naređenja komande područja, okruga ili opštine [...]. Na osnovu odluka glavnog opunomoćenika za privredu do sada su postavljeni komesari u pedesetak većih radionica.

4. Zaplenu jevrejske nepokretne imovine će prvo da izvrši ustanova glavnog opunomoćenika za privredu.

nički fond", a na drugoj strani iznose za emigraciju siromašnih Jevreja. Rajakovič je u aprilu 1941. premešten u Holandiju, kako bi i tamo u okviru „Centrale za jevrejsko iseljavanje" osnovao „Iseljenički fond." Prema pismu Hansa Rautera, visokog austrijskog policijskog i SS-oficira, u aprilu 1941. za Artura Sajs-Inkvarta, državnog komesara za Holandiju, trebalo je u Holandiji da se osnuje „Centrala za jevrejsko iseljavanje", koja je trebalo da posluži kao uzor za rešavanje jevrejskog pitanja u svim evropskim zemljama (citirano prema engleskom prevodu u obliku „which would serve as an example of the solution of the Jewish question for all European countries" prema Mihman, „Planning for the Final Solution Against the Background of Developments in Holland in 1941", str. 153). U borbi za vlast i moć između državnog komesarijata i SS-parapolicije u Holandiji na početku je Sajs-Inkvart pobedio Rautera. Umesto osnivanja „Iseljeničkog fonda" prema zamisli SS-oficira Rajakoviča rešavanje pravno-imovinskih problema pri „Obradi jevrejskog pitanja" u Holandiji preuzeo je dr Hans Fišbek, čovek od Sajs-Inkvartovog poverenja i bivši „ministar finansija u Ostmarku", koji je svoje sposobnosti uspešno prikazao pri pljačkanju jevrejske imovine već 1938. u Beču. (Vitek „Arisierungen" in Wien; str. 199). Mihman, „Planning for the Final Solution Against the Background of Developments in Holland in 1941", page 162 & onwards).

⁹⁵ Politički arhiv. Ministarstvo inostranih poslova (politisches Archiv, Auswärtiges Amt Bonn, PA-AA) Inland II A/B (Jevreji u Jugoslaviji 1936-43) knjiga 65/4. Radamaherove beleške o razgovorima u Beogradu, 23. 5. 1941.

5. Organizovanje jevrejskih radnih četa. Nadnice će da se isplaćuju prema stvarnom učinku.

6. Sveobuhvatan popis jevrejskih organizacija.

7. U prvo vreme jevrejskim lekarima još će da bude dozvoljeno da leče arijevske ličnosti. Međutim, članovi nemačke narodnosne grupe ne smeju da prime lekarsku pomoć od Jevreja.

8. Propisivanje posebnih sati u kojima se Jevrejima dozvoljavaju kupovine. Vožnja tramvajem dozvoljava se Jevrejima isključivo u prikolici.

9. Jevrejima se zabranjuje posećivanje gostionica, bioskopa, pozorišta itd. U Beogradu će da se označe dve gostionice posebno za Jevreje.

10. Zapošljavanje Jevreja u arijevskim preduzećima se zabranjuje, naročito kao posluga u javnim gostionicama."⁹⁶

Osim toga, razmatrala se mera da se svi beogradski Jevreji presele u Majdanpek, u severoistočnoj Srbiji, a da se tamošnji Srbi presele u druga naselja. Ovaj plan se docnije napustio zbog razvoja realnih okolnosti.

Obrada navedenih tačaka bila je dužnost dr Fuksa, načelnika političke policije. Objavljena je 30. maja 1941. u obliku naredbe vojnog zapovednika.⁹⁷ Na osnovu nje je dr Fuks naredio proširenje popisa Jevreja kojim su obuhvaćeni i dečaci od 14 do 16 godina, kao i Jevreji, bez obzira na državljanstvo, koji su se u toku poslednjih 10 godina doselili u Beograd:

„Radi utvrđivanja broja Jevreja naređuje se podređenim organima da najhitnije dostave izveštaje o stanju i broju kako naših, tako i stranih Jevreja. Za ove poslednje treba da se navede odakle su došli i čiji su državljani. U roku od pet dana svi Jevreji, naši državljani ima da se vrate u prebivališta gde su živeli pre 6. aprila."⁹⁸

U danima između kraja aprila i sredine juna 1941, svi radno sposobni Jevreji, muškarci između 14 i 60, žene između 16 i 60 godina, bili su pozvani da se jave na prisilan rad. U Beogradu se tako skupilo između 3.500 i 4.000 Jevreja na raščišćavanju građevinskih ruševina.

Sa popisivanjem Jevreja, njihovim obeležavanjem žutim trakama sa natpisom „Jude“, plaćanjem kontribucije u obliku vanrednih dažbina, „arizacijom“ nepokretnosti i osnovnog imanja, postavljanjem komesara u jevrejske radnje, isključenjem iz javnog i izgonom iz društvenog života, okupacione vlasti su za nepuna dva meseca⁹⁹ završile prvu fazu obespravljanja i pljačkanja Jevreja u Srbiji.

⁹⁵ *Isti izvor*. Poslanstvo u Beogradu. Jevrejske teme, knjiga 62/6. Beleške o razgovorima na jevrejske teme (*o jevrejskim temama*) kod vojnog zapovednika u Srbiji. 14. 5. 1941.

⁹⁷ Jevrejski istorijski muzej, Beograd (u nastavku teksta: JIMB) 21-11/20. Naredba za Jevreje i Cigane, 30. 5. 1941.

⁹⁸ Citat prema Glišiću, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944*, str. 102.

⁹⁹ Već krajem aprila 1941. Jevrejima u Beogradu se zabranila vožnja tramvajem. U Banatu je objavljena naredba kojom se Jevrejima dopuštaju kupovine samo između 11 i 12 časova. Beogradski Jevreji su smeli da idu u kupovinu samo do 11 sati. Jevrejima se zabranjuje posećivanje pozorišta, bioskopa i drugih javnih priredbi, str. 103.

Posle naredbe vojnog komandanta od 30. maja 1941, prvo je sledila naredba o izjednačavanju Roma i Jevreja.¹⁰⁰ Ubrzo, međutim, došlo je do izmene, tako što je ozvaničena razlika između stalno naseljenih i nomadskih Roma.¹⁰¹ Utvrđen način njihovog načina preživljavanja trebalo je da odredi njihovu sudbinu.

Protivjevrejske mere su sprovodili svi organi okupacione uprave, a među njima su se akcije usklađivale. Kako su svi organi okupacione uprave posredno ili neposredno bili podređeni glavnom komandantu okupacije, sprovođenje antijevrejskih mera je zavisilo od njegove saglasnosti. Vazduhoplovni general Šreder je, bez oklevanja, prihvatao uputstvo svog pretpostavljenog, vrhovnog komandanta Geringa daje „borba protiv Jevreja, slobodnih zidara i s njima povezanih ili sličnih protivničkih društvenih krugova [...]” prvenstven zadatak nacionalsocijalizma za vreme rata.¹⁰²

5. Saradnja Vermahta i policije

Saradnja komandnih funkcionera u Srbiji u proleće 1941. radi progona Jevreja delovala je bez ikakvih problema između vojske i službe sigurnosti (SD), to jest policije. Saradnja Vermahta i Himlerovih organa ima korene u napadu na Poljsku. Već u septembru 1939. posebni odredi u policiji formalnopravno su bili potčinjeni¹⁰³ vojnoj komandi. Bilo je utanačeno da će vojne jedinice podržavati policiju u njenim „narodno-političkim zadacima.”¹⁰⁴ Međutim, rukovodioci Vermahta su se iznenadili kad su sagledali „krvoločnu opijenost policije na istoku prema Jevrejima i poljskim intelektualcima.”¹⁰⁵ Snažno su izrazili prigovore protiv postupaka esesovaca i policajaca. Protesti su bili toliko snažni da su se u toku zime 1939/40. neki visoki vojni rukovodioci protivili započinjanju ofanzive na zapadu koristeći kao argumente ubilačke akcije policije u Poljskoj.¹⁰⁶

¹⁰⁰ „paragraf 18: Postupak prema Ciganima je isti kao prema Jevrejima.

paragraf 19: Ciganin je lice koje ima najmanje tri ciganska pretka u drugom kolenu. Ciganski mešanci oženjeni Cigankama smatraju se Ciganima.

paragraf 20: Cigani će se posebno popisati.” (Naredba vojnog zapovednika od 30. 5. 1941, citirano prema Kenriku i Paksonu, Sinti i Romi, „Uništavanje jednog naroda u nacističkoj državi”, str. 88).

¹⁰¹ Na podsticaj srpske komesarke vlade radi razlikovanja naseljenih i nomadskih Cigana, 25. 7. 1941. Vojni zapovednik izdaje odgovarajuća uputstva „Naredba za Jevreje i Cigane” utoliko se dopunjuje što se „uklanjaju izvesne strogosti, [...] za srpske državljane ciganskog porekla koji se bave pristojnim zanimanjima, koji vode uredan život i za čije se pretke može dokazati da su naseljeni od 1850. godine, tako da se na njih neće primenjivati paragrafi od 18, do 20, gore spomenute naredbe.” (Politički arhiv, Ministarstvo inostranih poslova, poslanstvo u Beogradu, jevrejski spisi 62/6. zamenik vojnog upravitelja Kisel komesaru Ministarstva unutrašnjih poslova, 11.7. 1941). U Jugoslaviji je živelo ukupno 300.000 Roma, od toga u Srbiji 150.000. Većina srpskih Roma bili su stalno naseljeni (Kenrik i Pakson, Sinti i Romi, „Uništavanje jednog naroda...” str. 87).

¹⁰² Politički arhiv, poslanstvo u Beogradu, jevrejski spisi 62/6, Geringovo uputstvo radi podrške Rozenbergovom štabu, 1. 5. 1941.

¹⁰³ Pripadnici ovih policijskih jedinica (među njima i specijalne SS-jedinice sa mrtvačkom glavom kao oznakom) smatrali su se kao pratnja Vermahtu, pa su zato potpadali pod vojno pravosuđe Krausnik/ Vilhelm, „Vojska svetozornog rata”, str. 33 i sledeće.

¹⁰⁴ Vidi tačan iskaz u pismu Fon Brauhiča, tadašnjeg vrhovnog komandanta suvozemne vojske, kod Milera, „Vojska i Hitler”, str. 667 i sledeće.

¹⁰⁵ Citirano takođe po Meseršmitu, *Tvrda odmazda prema jevrejsatvu*, str. 115.

¹⁰⁶ *Isti izvor*, str. 115.

Sukob između vojske i SS-policije smirio je general Brauhič u proleće 1940. godine na pragmatičan način. Bez dvoumljenja je prihvatio ubilačke pothvate posebnih SS-odreda i garantovao da se vojska neće mešati u ponašanje SS-odreda. Naročito je naglasio da ovakvi oblici „borbe protiv neprijatelja“ za vojsku nisu prikladni.¹⁰⁷ Na ovaj način je vojno rukovodstvo u načelu prihvatilo planiranu ubilačku politiku na istoku protiv Jevreja, intelektualaca, sveštenstva i plemstva - kao što je to Hajdrih već u septembru 1939. prikazao generalštabu Vermahta. Posle iskustva iz Poljske Hitler je morao da shvati da mu „nije još uspelo od vojske nacionalsocijalističke države da stvori vojsku nacionalsocijalista.“¹⁰⁸ Na početku se zadovoljio bezuslovnim nemešanjem vojske uz njeno tehničko potpomaganje „političko—policijskih posebnih odreda.“ Sukobi u toku rata protiv Poljske bili su razlog za formalno razdvajanje vojske s jedne strane, i „posebnih organizacija“, to jest SS (partijskih zaštitnih odreda), SD (partijske službe sigurnosti), Sipo (javne sigurnosti), policije, posebnih odreda i komandosa, s druge, a sve to u toku priprema napada na Sovjetski Savez. Glavni konačar vojske, general Vagner i Hajdrih su se složili da će posebni odredi u području vojnih operacija da budu potčinjeni načelniku Javne sigurnosti i Partijske službe sigurnosti, i to kako u pogledu discipline i krivično-pravno, a takode i stručno. To je značilo da će naređenja posebnim odredima da stižu neposredno od esesovskog vrhovnog vođe Himlera ili od Hajdriha, a da će se vojska brinuti samo za snabdevanje 11 marševima i smeštaju ovih posebnih odreda javne sigurnosti.“¹⁰⁹

U naredbi Glavne komande suvozemne vojske o „Pravilima za dejstvo Javne sigurnosti i Partijske službe sigurnosti priključenih vojsci“ kao zadatak posebnih odreda, odnosno komandosa u pozadini,¹¹⁰ navodi se „Otkrivanje i onemogućavanje proti vdržavnih namera. U vojnoj pozadini zadatak se sastojao u otkrivanju objekata pre početka operacija (materijala, arhiva, kartoteka o protivdržavnim organizacijama, saveza, grupa itd.), a naročito važnih pojedinaca (vodećih emigranata, sabotera, terorista itd.)“ U okviru ovih zadataka su „posebne organizacije“ ovlaštene da preduzmu „egzekutivne mere protiv civilnog stanovništva na sopstvenu odgovornost.“¹¹¹

Ovaj osnovni sporazum između Hajdriha i generala Vagnera o odnosima između vojske i političko-policijskog aparata za zastrašivanje, sastavljen je 26. marta 1941. kao nacrt i potpisan je 28. aprila 1941. To znači da su dogovori o saradnji vojske i političko-policijskih organa vođeni i zaključeni istovremeno sa prevratom i obaranjem jugoslovenske vlade posle njenog pristupanja Trojnom paktu. Pošto je Hitler doneo odluku o napadu na Jugoslaviju i Grčku, utanačena naredba o saradnji, prvobitno pripremljena za „Operaciju Barbarosa“ proširena je takode na balkansko vojnooperativno i okupaciono područje. Bezmalob, od reči do

¹⁰⁷ *Isti izvor*, str. 115 i sledeće.

¹⁰⁸ Krausnik/Vilhelm, *Vojska svetonazornog rata*, str. 128.

¹⁰⁹ Naredba Vrhovnog komandanta suvozemne vojske o utvrđivanju nastupa Policije bezbednosti i Službe bezbednosti u okviru vojske u toku napada na SSSR, od 28. 4. 1941 (odštampano kod Milera, *Nemačka okupaciona politika*, str. 42 i sledeće).

¹¹⁰ *Isti izvor*.

¹¹¹ *Isti izvor*.

reči, neizmenjena, izdata je 2. aprila 1941. za „slučaj dvadesetpet“ (Jugoslaviju) i za „slučaj Marita“ (Grčku). Malobrojna odstupanja, međutim, označila su kvalitativan pomak. Pored „naročito važnih pojedinaca“, koji su spomenuti, i koje je trebalo da pohvataju posebni odredi Javne sigurnosti i Partijske službe sigurnosti (po jedna za Srbiju i Grčku) general Halder, načelnik Generalštaba i kratkotrajni predvodnik opozicije u 1938/39. godini, dodao je još dve neprijateljske grupe. Osim „emigranata, sabotera, terorista itd.“, izričito su uključeni još i „komunisti i Jevreji.“¹¹² Nemački vojni historičar Manfred Meseršmit naglašava da ova naredba sadrži jezgro načelnog stava vojnog rukovodstva o postupanju državne i partijske policije prema jevrejskom stanovništvu.¹¹³ Postaje jasno da vojni vrh nije tek s napadom na Rusiju usvojio ideju o ratu za shvatanje o uređenju sveta - ponegde i ponekad nazvanom „svetonazor“ - nego daje ovako gledište imao već pri napadu na Balkan. Nekoliko dana ranije, 30. marta 1941. Hitler je u svom čuvenom govoru okupljenim generalima izložio buduće zadatke Vermahta. Glavni naglasak je bio na bezobzirnoj borbi protiv boljševizma, bez poštovanja pravila međunarodnog ili ratnog prava.¹¹⁴ Identifikacija vojnog vrha sa ideološkim, vojnim i spoljnopoličkim ciljevima nacionalsocijalističkog režima napredovala je iznad svakog očekivanja od vremena napada na Francusku do početka rata protiv Sovjetskog Saveza. Spoljnopolički obziri (kakvi su još mogli da se naziru kod glavnokomandujućeg na istoku u ratu protiv Poljske) nestali su iz vojnog vrha, kao i međunarodna i ratna pravila posle „munjevitog rata.“ Njih je zamenila neutaživa želja za pobedom, koja je izraz našla u prihvatanju nacionalsocijalističke ideološke propagande o „krstaškom ratu protiv jevrejskog boljševizma“ u Kajtelovim rečima. Sad se radilo o borbi protiv boljševizma, pa je i vojska morala, kako je Halder zapisao, da prihvati „pobedonosnu svetonazornu borbu.“¹¹⁵

U naredbu Glavne komande suvozemne vojske od 2. aprila 1941. utvrđuje se funkcionalna podela zadataka između pojedinih organa okupacije u Srbiji. General Halder vrlo pragmatično opisuje svrhu nove podele nadležnosti u okviru saradnje: „Vojska ne može da se optereti svim zadacima. Zato saradnja sa glavnim vođom SS-milicije za Rajh u poslovima policije; sa maršalom Rajha u privrednim pitanjima, i rukovodiocem Rajha Rosenbergom u političkim pitanjima.“¹¹⁶

U Srbiji se ovaj model primenjivao u donekle izmenjenom obliku¹¹⁷ do leta 1941. godine. Kad su se dogodile sabotaže i oružani otpor, naredba Glavne komande suvozemne vojske od 2. aprila 1941. praktično je primenjena u celosti. Kao što pokazuje naredba komandanta okupacije za Srbiju, generala Sredera od

¹¹² Vrhovna komanda suvozemne vojske, GenStdH/GenQu., Odeljenje ratne uprave, br. II/0308/41g.K. načelnici do „početka operacija“, od 2. 4. 1941 (citirano prema Krausnik/Vilhelm, *Vojska svetonazornog rata*, str. 137).

Meseršmit, *Tvrda odmazda prema jevrejstvu*, str. 117.

¹¹⁴ General Halder, *Ratni dnevnik*, knj. 2, str. 335 i sledeće.

¹¹⁵ *Isti izvor*, beleška od 6. 5. 1941, str. 339.

¹¹⁶ Citirano prema Krausnik/Vilhelm, *Vojska svetonazornog rata*, str. 134.

¹¹⁷ Rozenbergova uprava nije imala nikakvu ulagu u Srbiji. Umesto nje su 1941. glavnog vođu SS-zaštitnih odreda predstavljali načelnik uprave Turner i načelnik Glavnog ureda bezbednosti Rajha (RSHA) Hajdrih, kao i operativna grupa Službe bezbednosti u Srbiji pod komandom Vilhelma Fuksa.

17. jula 1941. komandnom štabu, komandama područja, posebnim odredima, vojnim ustanovama veze, tajnoj teritorijalnoj policiji i 64. rezervnom policijskom bataljonu, vojne vlasti su od početka dejstva snaga otpora nastojale da uspostave tesnu saradnju između organa vojske i posebnih organa Javne sigurnosti i Partijske službe sigurnosti. Komande područja dobile su „savetnika za sigurnosnu politiku“ iz redova posebnih odreda, koji se uključio među rukovodeće osoblje.^{1,8} Neposredno se pozivajući na naredbu Glavne komande suvozemne vojske od 2. aprila 1941. vojni komandant okupacije Srbije poverio je borbu protiv ustanika posebnim odredima.

„Meni podređeni posebni odredi prema tome obrađuju u sopstvenoj nadležnosti iste zadatke kao u Rajhu, sa izuzetkom odbrambenih poslova koji su u nadležnosti tajne teritorijalne policije. Prema tome ona ima vodeću ulogu u pooštrenoj borbi protiv komunističkih ispada, a prema mojim naređenjima.“¹¹⁹

Pošto su se okupatorske vlasti sredinom jula 1941. složile u tome da vojne akcije raspoloživih nepotpuno obučениh jedinica neumitno završavaju u neuspehu, odlučilo se da otpor uguši „samo primenom policijskih mera.“

„Za ovu svrhu na nemačkoj strani stoje na raspolaganju posebni odredi Javne sigurnosti i Partijske službe sigurnosti, tajna teritorijalna policija, jedan policijski bataljon od tri čete i područna žandarmerija.“¹²⁰

Eufemističko spominjanje „primena policijskih mera“ značilo je, pored ostalog, streljanje civilnih osoba. Kako su pri napadu na Sovjetski Savez okupatori računali s akcijama snaga otpora, unapred se pripremalo osnivanje „rezervoara taoca“, kao što se u ratu za „svetonazor protiv jevrejskog boljševizma“ moralo pretpostaviti, da su se ovi „rezervoari“ sastojali od Jevreja i komunista. Već na dan napada na Sovjetski Savez, načelnik civilne uprave, Harold Turner, naredio je privremenom srpskom ministru unutrašnjih poslova, Milanu Aćimoviću, da se uhapsе svi vodeći komunisti i španski borci, i da se zatvore u beogradski koncentracioni logor.¹²¹ Oni su internirani u beogradski logor „Topovske šupe.“¹²² Obe grupe su bile prve žrtve odmazde.

^{1,8} Savezni arhiv - vojni arhiv, RW 40/79, Naredba o operativnom nastupu Policije bezbednosti i Službe bezbednosti, 17. 7. 1941.

¹¹⁹ *Isti izvor*. Kao prilog je priključena naredba Vrhovnog komandanta suvozemne vojske od 2. aprila 1941.

¹²⁰ Savezni arhiv, NS 19, 1730, Izveštaj o stanju, zamenika načelnika uprave dr Kisela Komandantu Vermahta na Jugoistoku, 23. 7. 1941.

¹²¹ Dokument NOKW 1148, Turner Aćimoviću, 22. 6. 1941. Prema iskazu Kisela pred beogradskim Vojnim sudom dogovoreno je hapšenje komunista i španskih boraca na sastanku zapovednika vojske Srđera, predstavnika vojne uprave, Policije bezbednosti i privremene srpske vlade, a sprovedeno zajedno od Policije bezbednosti i srpske žandarmerije. Akcija hapšenja bila je različito uspešna od opštine do opštine. Na primer, u Kragujevcu uhapšeno je svega trojica komunista, u Jagodini je predsedniku opštine čak uspelo da sprovedenje hapšenja. Do 1. jula 1941. je u Srbiji uhapšeno svega oko 400 lica iz komunističkih krugova (Glišić, *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941 do 1944*, str. 49 i sledeće). Najveći broj komunista poznatih vlastima izbegao je u šumu i obrazovao jezgra prvih partizanskih odreda. U gradovima su ostali samo članovi partije i simpatizeri potrebni za održavanje ilegalnog rada (intervju sa Milom Dorom, 11. 12. 1989).

¹²² Savezni arhiv, 70 Jugoslavija/33, Tužba protiv dr Emanuela Šefera, zapovednika Policije bezbednosti i Službe bezbednosti u Beogradu, str. 19.

Naredba za prvo masovno streljanje izdata je 28. juna 1941. kad se našlo 423 paketa eksploziva u nekoj kući u blizini trga na kome je tog dana velikom skupu domaćih Nemaca, takozvanih folksdojčera, trebalo da govori i general Sreder, komandant okupacionih vojnih snaga. Dana, 5. jula 1941. za odmazdu je streljano 13 Jevreja i komunista.¹²³ Istog dana uspostavljen je koncentracioni logor na Banjici, bivšoj beogradskoj vojnoj kasarni.¹²⁴ Od tada skoro svakodnevno su se sprovodile odmazde u obliku streljanja taoca i udaranju nameta.

Na isti način streljano je 10 navodnih komunista i tri Jevreja, 8. jula 1941 - opet posle otkrivanja eksploziva.¹²⁵ Na dan 18. jula 1941. streljano je 16 komunista i Jevreja, zbog prekida električnog kabla, a na osnovu naređenja okupatorskog komandanta Beograda. Streljanje je izvršio vod srpske policije.¹²⁶

Dana 25. jula 1941. pokušao je Hajim Almozlino, jevrejski šesnaestogodišnjak da bocama benzina zapali nekoliko kamiona u Beogradu.¹²⁷ Za odmazdu trebalo je da se strelja 100 Jevreja.¹²⁸ Sutradan je broj talaca povećan, pa je 29. jula 1941. zbog ove sabotaže streljano 100 Jevreja i 22 komunista.¹²⁹

Na primeru mesečnog izveštaja Vojnog propagandnog odeljenja u Srbiji može da se sagleda od tada usmerena stilizacija „neprijateljskog lika Jevreja“ kao instrumenta političke represije. „Propagandno odeljenje S“ u Srbiji bilo je ispostava Propagandnog odeljenja Vermahta u Berlinu. U ispostavi je radilo oko 12 saradnika. Ona je u maju 1941. prebačena iz Beča u Beograd i potčinjena vojnom komandantu okupacije u Srbiji. Zadatak joj je bio da snabdeva nacionalsocijalističkom ideološkom i ratnom propagandom kako štampu, radio, bioskope i javne skupove, tako i srpsko javno mnjenje. Ispostavom su rukovodili pripadnici Vermahta, ali je među saradnicima bilo i službenika partije. Postojala je i tesna saradnja sa nadležnim nacionalsocijalističkim partijskim telima, na primer, sa glavnim upravom za film i sličnim. Izveštaji o stanju na terenu su pamfleti koji malo govore o stvarnom raspoloženju i odnosima među srpskim stanovništvom, a umesto toga više o ideološkim smernicama u propagandnom radu. Ispostava je pokušavala da postigne saradnju sa srpskim grupama koje su negovale stanovišta slična nacionalsocijalističkim. Osim sa organizacijama nemačke narodnosne manjine, propagandna ispostava je saradivala sa „Zborom“ Dimitrija Ljotića,

¹²³ Dokument NOKW 902, KTB Ia u štabu glavnog zapovednika okupacije u Srbiji, u julu 1941. SS-major dr Georg Kisel, Turnerov zamenik u upravnom štabu rekao je u svom iskazu pred jugoslovenskom Komisijom za utvrđivanje ratnih zločina u vez] sa streljanjem 15 građana da oni sa „ovom stvari nisu imali nikakve veze, ali na izričito naređenje Sredera, petorica među njima trebalo je da budu Jevreji“ (Dokument NOKW 1637).

¹²⁴ Hronologija narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945, Beograd 1963, str. 63, citirano prema Glišiću *Teror i zločini fašističke Nemačke u Srbiji od 1941. do 1944.*, str. 52.

¹²⁵ Dokument NOKW 1660, dnevni izveštaj AOK Ic/AO za Vrhovnu komandu nemačkih oružanih snaga, rukovodeći štab Vermahta i Vrhovnu komandu suvozemne vojske, operativni štab, 2. 8. 1941.

¹²⁶ Dokument 2942 Nirnberške organizacije (NO), izveštaj o događaju u SSSR, br. 27, 19. 7. 1941.

¹²⁷ Dokument NO 2952, izveštaj o događaju u SSSR br. 37, načelnik Policije bezbednosti Beograd. 29. 7. 1941.

¹²⁸ Dokument NOKW 1660, dnevni izveštaj AOK 12 Ic/AO, 28. 7. 1941.

¹²⁹ Dokument NO 2952, izveštaj o događaju u SSSR br. 37; vidi takođe suđenje Ajhmanu, dokument tužbe 1432.

srpskim nacionalističkim pokretom. Ovaj je imao izvesnog uspeha u južnim delovima Srbije i „u toku više godina i ispoljavao slične protivjevrejske i protivmasonske ciljeve.“¹³⁰ Još pre nego što su se pojavila prva borbena dejstva otpora, okrivljeni su Jevreji za protivnemačko raspoloženje u Srbiji:

„Istraživanja o raspoloženju srpskog stanovništva pokazuju to da se negativan stav u krugovima intelektualaca nimalo nije promenio. U tom pogledu Jevreji imaju veliku ulogu. U mnogim slučajevima poklanjaju nagomilanu i skrivenu uskladištenu robu siromašnim stanovnicima Beograda uz napomenu da rade poklanjaju svoju imovinu, nego da dopuste da padnu u ruke Nemcima.“¹³¹

Propagandno odeljenje odmah prelazi na aktivno propovedanje antisemitizma:

„Obavljene su pripreme za početak obuhvatne antijevrejske propagande. Sastavljeno je šest predavanja za radio koja se bave jevrejskim pitanjem u Srbiji. Grupa za štampu i film takode priprema f...] materijal potreban za antijevrejsku propagandu.“¹³²

Pošto su usledili prvi napadi i sabotaze u Srbiji, otvorilo se novo polje rada za antisemitsko dejstvo. Propagandno odeljenje sa zadovoljstvom nalazi kako „vojni komandant sa svoje strane punom energijom dejstvuje protiv bandita i sabotera, kao i protiv njihovih podstrekača. Dosadašnja streljanja od približno četiri tuceta komunista i Jevreja, ukupno, nisu ostala bez utiska u javnosti. Razumljivo je, samo po sebi, da je propagandno odeljenje posvetilo veliki deo svoje delatnosti u pružanju pomoći nadležnim vojnim komandantima pri suzbijanju političkih zločina, i to kako savetima, tako i dejstvima.“¹³³

„Veći broj antijevrejskih i antikomunističkih plakata u recima ili u slikama odštampano“ je kao prvi korak.¹³⁴ Sledeći korak je bilo objavljivanje slike neprijatelja nacionalsocijalizma u obliku „jevrejsko-boljševičke opasnosti“, pri čemu su „komunisti i njihovi jevrejski podstrekači“¹³⁵ prikazani kao vinovnici, odgovorni za sve akcije otpora. „Neprekidno su srpskoj štampi dostavljani materijali protiv komunističke propagande, kao i slični protiv jevrejske hajke po Balkanu.“¹³⁶ Iz ovih izveštaja o delatnosti može da se shvati propagandistički smer argumentacije. Komunisti su označeni kao počinioci, a Jevreji kao pravi podstrekači iz senke u pokretu otpora. Ova huškačka antisemitska propaganda se pojavljuje i u vojnim naredbama, kao što to pokazuje naredba komandanta područja, pukovnika Ernst-Morica fon Kaizenberga o proglašenju opsadnog stanja u Beogradu. Odsek o pomeranju policijskog časa unapred na 8 sati uveče, sadrži naglašeno pravilo za beogradske Jevreje:

¹³⁰ Savezni arhiv - vojni arhiv, RW 4/v 231 (Vrhovna komanda Vermahta, rukovodeći štab Vermahta, propagandno odeljenje za Jugoistok kod vojnog zapovednika u Srbiji; izveštaj o stanju i dejstvu od 26. 5-25. 6. 1941.

¹³¹ *Isti izvor.*

¹³² *Isti izvor.*

¹³³ *Isti izvor.* 26. 6-25. 7. 1941.

¹³⁴ *Isti izvor.*

¹³⁵ *Isti izvor.* 26. 7-30. 8. 1941.

¹³⁶ *Isti izvor.*

„Jevreji koji i ovde opet pokušaju da love u mutnom smeju da se pojavljuju napolju samo od 6 do 18 časova (ispisano kurzivom radi naglašavanja). Dalja ograničenja za njih su moguća.“¹³⁷

Kao što pokazuje propaganda Vermahta u periodu jul-avgust 1941, okupatorski organi Vermahta i operativnih grupa policije i službe bezbednosti, kao i opunomoćenici Ministarstva inostranih poslova-naročito posle dolaska Edmunda Veznmajera, „eksperta za Jevreje“ Ministarstvo inostranih poslova - svi zajedno su „definisali“ Jevreje i komuniste kao zajedničke protivnike, protiv kojih se treba boriti.¹³⁸

Koliko je duboko bilo ukorenjeno izjednačavanje „Jevreji i komunisti“ vidi se jasno iz iskaza SS-potpukovnika Ludviga Tajhmana posle rata pred sudom:

„Pri pojavi pokreta otpora, dok zapovednik policije bezbednosti još nije imao uređene ispostave u unutrašnjosti zemlje, sporazumevali su se organi policije i službe bezbednosti među sobom o merama koje uopšte moraju da se preduzmu, a naročito u Beogradu. Pri tome se zaključilo da hapšenje sumnjivih lica označenih kao komunisti ima temeljno da se sprovodi.“¹³⁹

Razume se da komunisti nisu hodali ulicama Beograda sa istaknutom crvenom zvezdom, ali Jevreji sa naredenom žutom trakom, jesu. Nationalsocijalistička ideologija o „jevrejsko-boljševičkoj opasnosti“, međutim, Jevreje je paušalno označila kao komuniste. Ovo je operativnim grupama službe bezbednosti donelo praktičnu prednost da su Jevreji „obeleženi kao komunisti“ i na taj način bez problema „identifikovani“ mogli da budu smaknuti. Tako se u radnim izveštajima operativne grupe iz leta 1941. godine kao stereotip nalazi formula o „streljanju Jevreja i komunista radi odmazde.“

Nemački okupatori u Srbiji u tim mesecima našli su se pred novim neprijateljem. Prvi put u Drugom svetskom ratu protiv sebe nisu imali protivničku vojsku, nego borbenu gerilu, za što okupatorske trupe nisu bile spremne, jer nisu imale odgovarajuću taktičku obuku. Borba protiv ovakvih grupa je do sada bila zadatak policije i operativnih grupa službe bezbednosti. Prekomanda jednog policijskog bataljona krajem juna 1941. u Srbiju i dodela zadatka operativnoj grupi službe sigurnosti za suzbijanje komunističkog ustanka od vojnog zapovednika, bila je u skladu s tradicionalnom podelom uloga između Vermahta i političko-policijskog aparata represije, kao što je bilo dogovoreno na početku rata na Balkanu. Međutim, već u ovo vreme izbledele su granice između područja delovanja Vermahta s jedne strane i policije i službe bezbednosti s druge. Nije samo „pakt o nemešanju“ sklopljen između Vrhovne komande suvozemne vojske i Hajdriha, nego i ideološka saglasnost između organa okupacije u pogledu političke i rasističke definicije protivnika. Načelno su isključili bilo kakav protest Vermahta protiv postupaka policije i operativnih grupa službe bezbednosti u sopstvenoj odgovor-

¹³⁷ AVJJ. Zbirka 50, 4/4.

¹³⁸ Fuksova operativna grupa policije u službi bezbednosti raspuštena je u januaru 1942. Na njeno mesto je stupio zapovednik Policije bezbednosti dr Sefer; vidi poglavlje V.

¹³⁹ Savezni arhiv; Ali. Prez. 6 (sudenje Ajhmanu) Dokazni dokument 1437, zapisnik saslušanja Ludviga Tajhmana 17. 9. 1946. pred vojnim tužiocem Jugoslovenske armije.

nosti. Priključivanje pripadnika operativnih grupa službe bezbednosti štabovima četiri vojne oblasne komandature, pored institucionalizovane saradnje između partijskih zaštitnih odreda i Vermahta u upravnom aparatu okupacije pod načelnikom SS-generalom dr Heraldrom Turnerom, uvelo je osoblje operativnih grupa službe bezbednosti u štabove Vermahta.

Tesna saradnja sa oblasnim komandaturama na tehničkim i organizacionim zadacima omogućila je operativnim grupama službe bezbednosti efikasno i obuhvatno izvršavanje naloga političke i sigurnosne prirode. Oblasni komandanti u čiju su nadležnost spadali upravni i pravosudni problemi, stavljalj su predstavnicima operativnih grupa na raspolaganje obaveštenja o političkoj pozadini i boravištima izvesnih ličnosti, čime je službi bezbednosti, pored ostalog, silno olakšano pronalaženje i hapšenje „žrtava odmazde.“

Organizaciona i lična saradnja između organa Vermahta i operativnih grupa Službe bezbednosti imala je i druge posledice. Na osnovu već opisane „definicije boraca pokreta otpora“, otupila je spremnost pripadnika Vermahta da se odupru (bar u sebi ili pasivno) antisemitskim antietničkim postupcima. Delimično uključivanje Službe bezbednosti i policije u vojne štabove dalje je snižavalo prag podnošljivosti.

Sistemska rušenje pravnih prepreka posebno se jasno zapaža kod organa Vermahta u Srbiji u pitanjima nadležnosti pravosuđa. Osnova za nadležnost sudova u Srbiji bilo je „Uputstvo o nadležnosti pravosuđa u slučaju Barbarosa“ od 13. maja 1941, kojim se vojnim sudovima oduzima nadležnost u krivičnim postupcima protiv sovjetskih građanskih lica. O životu ili smrti streljanjem građanskih lica osumnjičenih za napad na nemačku vojsku ili pratnju, treba da odluči prisutni oficir.¹⁴⁰ Uputstvo o nadležnosti pravosuđa dopunila je Vrhovna komanda suvozemne vojske 25. jula 1941. u tome kako trupe treba da postupe sa licima koja ne potpadaju pod nadležnost vojnog pravosuđa:

„Sumnjivi elementi kojima ne može da se dokaže teška krivica, ah za koje se na osnovu uverenja i držanja može pretpostaviti da su opasni, treba da se predaju operativnim grupama, odnosno komandosima policije (Službe bezbednosti).“¹⁴¹

Okupatori u Srbiji već danima pre toga su došli do istog zaključka:

„Kad vojska u borbenom dejstvu dode u dodir sa banditima i usledi hapšenje, postupak će da bude kao pred prekim sudom, a streljanje će da obavi borbena jedinica, pri čemu će saslušanju prisustvovati policija bezbednosti. Sve ostale postupke će vojna policija prepustiti policiji.“¹⁴²

¹⁴⁰ Naredba od 13. 5. 1941. o ratnoj pravosudnoj nadležnosti (odštampano kod Milera, *Nemačka okupaciona politika*, str. 64 i dalje).

¹⁴¹ Dokument NOKW 182, naredba generala Milera od 25. 7. 1941 (ci?, prema istom izvoru, str. 121).

¹⁴² Savezni arhiv, NS 19, 1730, izveštaj o stanju dr Kisela, zamenika načelnika vojne uprave glavnom vojnom zapovedniku za Jugoistok, 23. 7. 1941.

Vermahtu je bilo dobro poznato šta bi operativna gaipa policije bezbednosti učinila s ovim ljudima. Dok je borba Himlerovih organa protiv jedinica otpora u ratu u Poljskoj u vojnim krugovima još izazivala snažno protivljenje, sada je vojska mogla nevinu da pere ruke, posle donošenja formalne odluke o podeli zadataka, što je rešilo probleme između vojske i policijskog aparata.

Međutim, u Srbiji je početkom avgusta 1941. saradnja između Vermahta i operativnih grupa u krivičnim pitanjima dostigla visok stepen koji je nadmašio dogovor između Vrhovne komande suvozemne vojske i Hajdriha, glavnog vođe SS-zaštitnih odreda. Iz pisma oblasnog komandanta za područje Niša, pukovnika Fon Botmera, novom glavnom komandantu u Srbiji, generalu Dankelmanu, proizlazi da je u Srbiji rastao pritisak Vermahta da mu se dopusti primena „sudskih metoda“ Službe bezbednosti. Posle napada ručnim bombama na hotel „Park“ u Nišu, pri čemu su nepoznati atentatori ubili više vojnika, pokušao je komandant mesta da dobije odobrenje od Fon Botmera, komandanta oblasti, za primenu represivnih mera prema uzoru iz policije i Službe bezbednosti. Botmer je to odbio sledećim pismom:

„Kao što mi je komandant Niša malopre saopštio, u posadnim jedinicama vlada nemir i nerazumevanje zbog toga što nije 10 Srba poslato u smrt za svaku nemačku žrtvu (dakle ili 30 ako se računaju samo usmrćeni, odnosno 70 ako se uračunaju i svi ranjeni), a prema odgovarajućim ranijim proglasima. Na moje ponovljeno pitanje ko u stvari treba da bude streljan, gospodin komandant mesta nije umeo da odgovori. Moje upozorenje na osnovu drugih slučajeva u Srbiji, po svemu sudeći, naišlo je na razumevanje, jer su komunistički počinioci ostali potpuno ravnodušni pred streljanjem nekomunističkih elemenata, štaviše, to je izazivalo njihovo zadovoljstvo. Trenutno, ovde je ostao tek mah broj komunista u zatvoru. Ne osećam se ovlaštenim da ove komuniste jednostavno predam streljačkom vođi. Prema mojem shvatanju oblasni komandant, kome je poverena i sudska vlast, može samo na osnovu utvrđene presude da odobri streljanje. Kao izuzetak dolazi u obzir da se streljaju taoci, ako su uhapšeni uz objavu da će biti streljani, ukoliko nastupi određeni slučaj. Sve ostalo moram da odbijem posle savesnog ispitivanja, a na osnovu mog osećanja pravde i celog mog unutrašnjeg stava. Ukoliko bi neke druge mere bile potrebne, odnosno, ako bi nadređeni ocenili daje potrebno, prema mojem saznanju za to postoje organizacije, čije postupke ne mogu da ocenjujem, niti da odobravam, niti sprečavam. Ukoliko se moje držanje ne ocenjuje kao ispravno, moram da prihvatim da nisam postavljen na primereno mesto, to jest, da treba da budem premešten. Nikad ne mogu da odustanem od stanovišta da kao delilac pravde mogu da postupam samo na osnovu zakona, odnosno kao vojnik - i to s punom bezobzirnošću - pri postupku neposredno posle počinjenog dela, to jest, protiv ljudi zatočenih u sumnjivom položaju s oružjem pri sebi.

Nikakvim zahtevima posle streljanja ljudi koji u zločinu nisu učestvovali ne mogu da udovoljim, utoliko više što mora da se pretpostavi da pravi atentatori ne bi trpeli bilo kakve posledice. Baron Fon Botmer."¹⁴³

Pukovnik Fon Botmer se usprotivio sprovođenju mera borbi protiv pripadnika pokreta otpora, s moralnim i pravnim nepobitnim obrazloženjem, koje prema „objavi o pravosudnoj nadležnosti“ ne spada u delokrug zadataka Vermahta, nego sasvim jasno u nadležnost „posebnih organizacija“ (to jest, organa podređenih Himleru). Fon Batmerovo ogorčeno pismo zvuči bezmalo kao najavljeno otkazivanje poslušnosti. Ono je, međutim, jedini dokument kojim predstavnik Vermahta u Srbiji sa pravnim i moralnim argumentima ustaje protiv rastuće bezobzirnosti Vermahta pri izboru sredstava represije. Ovaj spis, međutim, kao neobičan prigovor protiv stanja u okupiranoj Srbiji ne može da dočara da se Botmerovo pozivanje na „zakonito postupanje“ Vermahta odnosi na „Objavu o pravosudnoj nadležnosti“, kojom su sa pristankom vojske otvorena vrata i kapije Službi sigurnosti za protivetničke i protivratnopravne postupke prema civilnom stanovništvu.

U Srbiji se Vermaht potrudio da sam preuzme „pravosudne metode“ organa podređenih Himleru i Hajdrihu.

6. Vermaht i rat protiv partizana u Srbiji

Reakcija oblasnog komandanta u Nišu pokazuje daje u julu 1941. u većim vojnim krugovima još uvek vladala nesigurnost u pogledu njihove nadležnosti, a takode u izboru metoda borbe protiv partizana. Sa prijemom nadležnosti za rat protiv partizana, u Vermahtu je trebalo brzo da nestanu kolebljivosti. Posle smrti generala Sredera prilikom pada njegovog aviona, njegov naslednik u okupiranoj Srbiji, general Dankelman, planirao je da borbu protiv pokreta otpora poveri policiji uz pojačanje njene operativne moći. Zbog „pogoršanja položaja“ kao i radi „sprovođenja aktivne borbe“ protiv srpskog otpora, zatražio je od Vrhovne komande oružanih snaga „dovođenje dodatna dva bataljona policije i najmanje 200 pripadnika Službe bezbednosti.“¹⁴⁴ Međutim, Vrhovna komanda je zahtev odbila uz obrazloženje da su policija i služba bezbednosti potrebnije na Istoku. Umesto policije Vermaht treba bez odlaganja da se prihvati borbe protiv pokreta otpora.

„Zbog porasta bune i broja sabotaža, vrhovni voda države sada očekuje uvođenje vojske radi brzog i oštrog delovanja u uspostavljanju mira i reda, i to u najkraćem roku.“¹⁴⁵

Bez odlaganja su preduzete mere kako bi se udovoljilo Hitlerovim očekivanjima. Samo dva dana po prijemu pisma Vrhovne komande, zapovednik Srbije

¹⁴³ Dokument NOKW 1011.

¹⁴⁴ Savezni arhiv - vojni arhiv, teritorijalni zapovednik evrop. Jugoistoka, RW 40/S, KTB Ia, dodatak 5, Dankelmanovo pismo Listu, 4. 8. 1941.

¹⁴⁵ *Isti izvor*, KTB Ia, načelnik Vrhovne komande nemačkih oružanih snaga vojnom zapovedniku u Srbiji, 9. 8. 1941.

naložio je Višoj komandi LXV¹⁴⁶ da pokrene odmah ofanzivu protiv partizana.¹⁴⁷ Još istog dana je jedna četa 64. policijskog rezervnog bataljona stavljena neposredno pod komandu vojske, to jest, pod pod Višu komandu LXV i priključena Oblasnoj komandi 816. pod pukovnikom Fon Stockhausenom u Užicu.¹⁴⁸ Sledećeg dana sastali su se visoki oficiri na dužnostima na Balkanu radi dogovora o metodama delovanja u Srbiji pod novim uslovima. Tog dana su se susreli Glez fon Horstenau i načelnik generalštaba Gravenhorst kod načelnika generalštaba zapovednika vojske za Jugoistok u Atini, radi utvrđivanja tačnih smernica u borbi protiv partizana.

„Borba protiv bande i održavanje mira i reda, do sada u isključivoj nadležnosti policije i žandarmerije, prenosi se na Višu komandu LXV.“¹⁴⁹

Učesnici susreta su se složili da u operacijama protiv partizana organe policije podrede vojsci. Komandanti bataljona su dobili uputstva:

„u svakom garnizonu da formiraju jednu do dve lovačke komandogrupe od jednog oficira i od 30 do 50 vojnika, koji će, ukrcani na kamione, u saradnji sa srpskim policijskim komandogrupama agresivno da napadaju bande, da ih razbiju, da postavljaju zasede, da ih gone u stopu, da ih unište ili da ih progone do smrti. Ovim lovačkim komandogrupama treba da se priključe pripadnici policije, službe bezbednosti, srpske žandarmerije i prevodioci.“¹⁵⁰

Saradnja Vermahta i Službe bezbednosti u lovačkim operacijama od sada se svakodnevno dogovarala u organima okupacije. Sastavljanje „mešovityh lovačkih jedinica“ od pripadnika policije, službe bezbednosti i vojske, doprinelo je da se vojska upozna sa metodama borbe policije i službe bezbednosti, i da prihvati posebne vrste borbe protiv neprijatelja, svojstvene jedinicama Glavnog ureda državne bezbednosti i Policije bezbednosti.

Kao bočnu političku meru okupator je osnovao srpsku vladu sa prethodnim armijskim generalom i bivšim jugoslovenskim ministrom vojske Milanom Nedićem. Nedić je 28. avgusta 1941. preuzeo vladu od dotadašnjeg privremenog komesara Aćimovića, sa zadatkom da uspostavi u Srbiji u granicama mogućnosti

¹⁴⁶ Ovoj komandi pod docnijim zapovednikom u Srbiji, generalu Baderu bile su potčinjene četiri okupacione divizije i teritorijalna pešadija. Vojni komandant Dankelman i njegov štab trebalo je samo u slučaju potrebe da rukovode vojskom u operacijama u svojstvu teritorijalnog zapovednika. Razlog za ovu dvokolosečnost bio je u tome što je položaj „zapovednika Srbije“ prema sporazumu sa Vrhovnom komandom suvozemne vojske sa Kadrovskim odeljenjem saveznog ministra vazduhoplovstva pripadao generalu ratnog vazduhoplovstva. Kako je, međutim, Vrhovna komanda suvozemne vojske težila da ne potčinjava suvozemnu diviziju generalu ratnog vazduhoplovstva, Vrhovna komanda suvozemne vojske obrazovala je sopstveni štab (Višu komandu LXV) na čelu sa komandujućim generalom Baderom. Ovaj interni personalni sukob za moć doveo je do neefikasnog zajedništva dva vojna štaba i komplikivanih odnosa u odlučivanju. Tako su se pojavile znatne blokade u sprovođenju operativnih mera (Savezni arhiv, NS 19, 1730, izveštaj SS-divizijskog generala Harloda Turnera SS-maršalu Himleru, 16. 2. 1942).

¹⁴⁷ Savezni arhiv - vojni arhiv, RW 40/5, 11.8. 1941.

¹⁴⁸ *Isti izvor*, KTB, zapovednik Srbije, 11.8. 1941.

¹⁴⁹ RH 19 XI/81, Dejstva protiv ustaničkog pokreta u prostom Jugoistoku, T. I, S. 15. Prvi deo pokriva vreme od juna 1941. do avgusta 1941, a obradio gaje viši arhivistički savetnik Ernst Visshaupt po nalogu načelnika generalštaba višeg zapovednika za Jugoistok.

¹⁵⁰ *Isti izvor*.

samostalnu upravu pod namesničkim nadzorom.¹⁵¹ Postavljajući Nedića za predsednika vlade, okupator se nadao s jedne strane da sebi olakša civilnu upravu, a sa druge da prebaci političku odgovornost za omrznute mere na marionetsku vlast i da sebi proširi prostor za poduhvate. Sada je okupator počeo da zacrtava okvir za postupanje vojske protiv pokreta otpora:

„Nastavljanje operacija specijalnih lovačkih jedinica vojske, osim toga preduzimanje većih akcija, brutalno postupanje, spaljivanje zgrada, odnosno sela iz kojih se pucalo na nemačku vojsku, bezobzirno streljanje u borbi, vešanje privedenih atentatora na nemačku vojsku i njene interese.”

Prihvatanje zadataka borbe protiv partizana izazvalo je u vojsci kvalitativne promene. U Srbiji se Vermaht od organizacije s jasno određenim nadležnostima, smernicama i vojnom zakonitošću postepeno pretvarao u savez čije su se metode borbe protiv neprijatelja sve više izjednačavale sa postupcima Himlerovih i Hajdrihiovih organa.

Iz jednog pisma Haralda Turnera, SS-divizijskog generala, vidi se do koje mere, su se već nekoliko dana docnije nadležnosti u praksi poklapale između vojske i operativnih grupa, odnosno policije. General Turner je upozorio vojsku na to da se ne meša u područje delatnosti operativnih grupa i posle dodele izvesnih zadataka vojsci u borbi protiv partizana:

„U više ponovljenih slučajeva se upozoravalo da je načelnik operativnih grupa Policije bezbednosti i Službe bezbednosti prema naredbi Vrhovne komande suvozemne vojske od 2. 4. 1941 [...] zadržao nadležnost u zadacima poverenim u domovini, to jest, izričito za borbu protiv državnih neprijatelja, komunista, Jevreja, terorista i sabotera, svih pitanja koja se tiču slobodnih zidara, crkve itd. Uprkos ovim upozorenjima, podređeni organi su u više slučajeva samovlasno delovali u ovim pitanjima. Još jednom se skreće pažnja na to da u svim slučajevima iz ove oblasti ima neizostavno da se obaveste nadležni oficiri u Oblasnoj komandaturi. Samo izuzetno, i to u slučaju opasnosti od propusta usled zakašnjenja, mogu da se preduzmu samostalni postupci, i to uz obavezno trenutno obaveštavanje Policije bezbednosti i Službe bezbednosti.”¹⁵²

Podređivanje policijskog bataljona Višoj komandi LXV radi učešća u vojnim operacijama suzilo je Turnerovu moć. Prenos nadležnosti na borbu protiv partizana od policije na vojsku, Turner je osetio, s pravom, kao nov prodor vojske u ukorenjeno područje zadataka Policije i službe bezbednosti, a naročito u oblasti protiv građanskih lica. Naređenje Vrhovne komande suvozemne vojske od 2. aprila 1941. o podeli nadležnosti između vojske i policije, koja je trebalo vojsku u najmanju ruku da sačuva od neposrednog učešća u borbi protiv policijskih neprijatelja, pretvarala se u Srbiji postepeno u svoju suprotnost. Turner je morao policijski bataljon da prepusti vojnom štabu. Sad je uporno nastojao da spreči dalja oraničenja nadležnosti operativnih grupa u oblastima borbe protiv građanskih neprijatelja.

¹⁵¹ Savezni arhiv - vojni arhiv, RW 40/5, dodatak uz upis KTB od 28. 8. 1941, od načelnika Upravnog štaba oblasnim u okružnim komandama.

isti izvor, RW 40/79, pismo načelnika Upravnog štaba od 27. 8. 1941.

Insitucionalizovana saradnja Službe bezbednosti, policije i vojske u okvirima pokretnih lovačkih jedinica nije donela očekivane vojne uspehe. Naprotiv, načelnik Generalštaba, general Gravenhorst, piše u svom desetodnevnom izveštaju 21. avgusta 1941, da „delovanje bandi nije popustilo u poređenju sa prvom dekadom u mesecu. Naročito su se pojačali teroristički udari na nemačku vojsku i stanovništvo." Dok je Vermaht od početka okupacije do kraja jula imao manje od 10 poginulih iz svojih redova, u desetodnevnom izveštajnom periodu gubitak je već iznosio 22 života.¹⁵³ U spomenutoj dekadi odigrale su se na stotine sabotaža na železnici, telefonskoj mreži, opštinskim zgradama, žandarmerijskim stanicama, rudnicima, fabrikama i vojnim kamionima.¹⁵⁴ Vojno rukovodstvo je sa otrežnjenjem moralo da prizna kako „dejstvo lovačkih jedinica i puno dodatno učešće drugih vojnih jedinica i pojačane žandarmerije do sada nije donelo očekivano popuštanje napetosti [...]. Nameravane nove mere: i dalje pojačano dejstvo lovačkih jedinica, čije delovanje treba da donese rastuće uspehe na osnovu nephodne obuke za ovaj izrazito gerilski rat."¹⁵⁵

Međutim, vojni uspesi su i dalje nedostajali. Okupator je sa rezignacijom morao da prizna kako su partizani nestali sa položaja već pre pojave lovačke vojne jedinice. Zbog toga su lovačke jedinice sada počele pojačano da dejstvuju protiv civilnog stanovništva. Kada je 18. jula 1941. kod Užica izvršen atentat na austrijskog generala Adalberta Lončara (pri čemu je on ostao nezleđen, dok mu je adutant teško povređen¹⁵⁶) jedan odred Vermahta stacioniran u predelu događaja, zajedno sa operativnom grupom Službe bezbednosti, nemačkom policijom i srpskom žandarmerijom, sproveo je „akciju čišćenja." Iz svakog sela i zaseoka pokupili su po 10 talaca, pa su streljali „52 komunista, Jevreja i pripadnika bande iz Užica, Valjeva i Čačka."¹⁵⁷ Posle toga su okupatori u susednim selima opljačkali životne namirnice i stoku. U pohodu je učestvovala i 717. pešadijska divizija. Jedna četa je u Čačku uhapsila 11 muškaraca i jednu ženu, posle čega su ih predali srpskoj žandarmeriji, koja ih je streljala pod nadzorom Službe sigurnosti.¹⁵⁸

Ovakav način postupanja ubrzo je stigao do svojih granica. Ubrzo posle opisanih događaja, u istom srezu došlo je do novog partizanskog napada, i to na nemačko policijsko vozilo. Pri tome je poginuo jedan policajac, dok je drugi zaro-

¹⁵³ *Isti izvor*, RW 40/5, 21. 8. 1941.

¹⁵⁴ *Isti izvor*.

¹⁵⁵ *Isti izvor*.

¹⁵⁶ General Lončar postavljen je za komandanta Beograda u novembru 1941. Bio je nadležan za bezbednost u gradu. Imao je neposrednu naredbodavnu moć nad svim delovima vojske u okolini i u gradu, kao i nad civilnim ustanovama (Savezni arhiv - vojni arhiv RW 40/14, KTB Ia opunomoćeni komandujući general u Srbiji, 15. 12. 1941. RH 24-18/86, dodaci KTB uz XVIII AK, 26. 11. 1941). Lončar je osuđen na smrt i pogubljen 1947. godine zbog naređenja za streljanje talaca u Jugoslaviji. (Berne, *Nemački zarobljenici u Jugoslaviji 1941-1949*, knj. 1/2, str. 18).

¹⁵⁷ Dokument NO 2944, načelnik Policije i Službe bezbednosti. Izveštaj o događaju SSSR br. 30, 22. 7. 1941.

¹⁵⁸ Savezni arhiv - vojni arhiv, RH 26-117/12, Dnevni izveštaj 717. pešadijske divizije od 21. 7. 1941.

bljen. Zbog toga je po nalogu oblasnog komandanta za Užice pokupljen „iz okoline događaja [...] 81 stanovnik i streljan od srpske žandarmerije.“¹⁵⁹ U ovom slučaju je poslanik Bencler morao da prizna da je oblasni komandant „dao da se uhapse zemljoradnici sa žetve bez ikakve veze sa događajem i bez suda da se predaju srpskoj žandarmeriji radi streljanja. Žandarmeriju je na to primorala nemačka vojska, uperenim puškama.“¹⁶⁰

Ubistvo osamdesetoro žetelaca bio je povod za krizu komesarske kolaboracionističke vlade u Srbiji koja je ozbiljno razmatrala mogućnost kolektivne oštavke. Druga posledica je bila ustručavanje srpske žandarmerije da izvršava streljanje sunarodnika. O tome je vojni zapovednik Srbije izjavio:

„Znatni delovi srpske žandarmerije nisu spremni za učešće u borbenim pothvatima. Mestimično su prihvatili da ih banda razoruža. Nepouzdanost žandarmerije se u mnogim slučajevima mogla da dokaže. Bande se sastoje od komunista i srpskih nacionalista. Stanovništvo se u velikoj većini ne odnosi neprijateljski prema bandama i snabdeva ih namirnicama. [...] Prema izveštaju Ministarstva inostranih poslova, stanje je inače vrlo napeto. Preduzimaju se prikladne mere.“¹⁶¹

Osim toga streljanje potpuno nedužnih zemljoradnika imalo je negativne posledice i sa vojnog stanovišta:

„Razumljivo je da vojska, iz zasede napadnuta od komunističke bande traži odmazdu. Pri tome često hvataju i streljaju bilo koje ljude koji rade na poljima. Međutim, u najvećem broju slučajeva se ne hvataju krivci, koji bi odavno nestali sa mesta događaja, već nevini. Ovakvim postupkom jedino se postiže da do sada lojalni stanovnici od straha ili ogorčenosti prilaze bandi [...]. Razume se da ni pod kojim uslovima nemačka vojska ne sme da strelja žene, osim u slučaju da su uhaćene sa oružjem u ruci ili osuđene.“¹⁶²

Na ovaj način iskrsla je potreba za Vermaht da se da u potragu za „ciljnim grupama“ prikladnijim za primenu mera represije. Njihovo uništavanje ne bi smelo da izazove političke nesuglasice sa domaćim kvislinškim vlastima. U leto 1941. okupatorska vlast je još težila da izazove po mogućnosti prijateljsko držanje srpskog stanovništva prema nemačkom okupatoru. U ovom smislu se streljanja saradnika okupatora i potpuno nevinih srpskih seljaka pokazuju kao teške političke greške. One pojačavaju mržnju i odbijanje srpskog stanovništva prema okupatorima, a pored toga dovode do teških političkih sukoba sa srpskom kolaboracionističkom vladom. U praksi je bilo teško, kao što je odgovarajuće uputstvo propisivalo, da se postigne dogovor sa srpskom žandarmerijom pre streljanja zarobljenika, kako bi se ispitalo političko držanje počinioca delikta. Na ovaj način se vojska našla pred jedva rešivim problemom kako da pronađe prikladne žrtve, bez dovoljnog aparata Službe bezbednosti i sa domaćim policijskim organima vrlo ograničeno voljnim da sarađuju i koje je bilo stvarno nepouzđano.

¹⁵⁹ *Isti izvor.* RW 40/5, KTB, zapovednik Srbije, 9. 8. 1941.

¹⁶⁰ pA-AA. Ured državnog sekretara u predmetu Jugoslavija, Benclerov telegram, 1. 8. 1941.

¹⁶¹ Savezni arhiv - vojni arhiv, RW 40/5, zapovednik Srbije KT, 9. 8. 1941.

¹⁶² *Isti izvor,* načelnik Više komande LXV, Bader svim četama, 13. 8. 1941.

Vermaht je ustanovio da policija i Služba bezbednosti imaju manje teškoća da nadu „žrtve za odmazdu." Njima je bila na raspolaganju jednoznačno obeležena i utvrđena skupina koja nije izazivala proteste: bili su to Jevreji.

Ubijanje Jevreja u Srbiji već je bila uobičajena praksa policije i Službe bezbednosti. Do sada se Vermaht bavio samo vojnom administracijom postupaka progona Jevreja.¹⁶³ Vojska kao takva još nije došla u dodir s ovim rasističkim oblikom postupanja sa taocima. Kao što se vidi iz vojne propagande u Srbiji, antisemitizam nacionalsocijalističkog režima nije naišao na plodno tlo u vojnim krugovima.¹⁶⁴ Zajedničke operacije policije i Službe bezbednosti trebalo je vojsku neposredno da upoznaju sa rasističkim merilima pri izboru „žrtava odmazde." Posle preuzimanja borbe protiv partizana od vojske, bilo je još samo pitanje vremena dokle će Vermaht da prepozna neprijatelja prema ovoj praksi.

(Preveo A. Mošić)

¹⁶³ Fuksova operativna grupa približno je ovako sročila propise o Jevrejima iz 1941. sa potpisom vojnog zapovednika.

¹⁶⁴ Tačno u isto vreme je Vermaht i na drugim ratištima tražio prikladne „žrtve za odmazdu." Glavni zapovednik 17. armije na ukrajinskom frontu, general Stilpnagel naredio je 30. 7. 1941. da „kolektivne mere ne treba da se preuzimaju nasumice! Ukoliko počinjeno nedelo ne bi moglo da se dokaže mesnom stanovništvu, od njihovih vlasti treba da se treži u prvom redu da ukažu na jevrejske i komunističke pojedince. Pod ovakvim pritiskom treba stanovništvo da se primora na potkazivanje. [...] Mnogobrojni su zaostali članovi ruskog Komsomola; u slučaju preke potrebe njih se može brzo pohvatati. Naročito treba obratiti pažnju na jevrejske komsomolce kao počinioce sabotaža i aktiviste u stvaranju omladinskih bandi."

Nimalo neobične nisu bile kampanje antisemitske mržnje. Dok je Propagandno odeljenje Vermahta u Srbiji snabdevalo nacionalističku štampu antisemitskim materijalom, general Stilpnagel tražio je od Propagandnog odeljenja Vrhovne komande nemačkih oružanih snaga „pojačanu borbu protiv jevrejstva [...] i naglašeno prosvetavanje o jevrejstvu" (Krausnik/Vilhelm, *Vojska svetonazornog rata*, str. 219 i dalje).